

Grönska i stadens små rum

Omgestaltning av en lastgata till gröna vistelseytor på Norrmalm, Stockholm.

Elsa Drettner

Examensarbete/Självständigt arbete • 30 hp

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Uppsala 2023

Grönska i stadens små rum - Omgestaltung av en lastgata till gröna vistelseytor på Norrmalm, Stockholm

The verdant city - redesigning a loading bay into a green pocket park in Norrmalm, Stockholm

Författare: Elsa Drettner

Handledare: Helena Nordh, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Examinator: Ulla Myhr, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Bitr. examinator: Maria Wisselgren, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E

Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Kurskod: EX0860

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2023

Omslagsbild: Egen illustration

Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.

Originalformat: A3

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: fickparker, förtätning, urban grönska, sociala mötesplatser, stockholms arkitekturpolicy

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag ger härmed min tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag ger inte min tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Tack!

Jag vill rikta ett fantastiskt stort tack till min handledare Helena Nordh som stöttat, hjälpt och lagt energi på mig och mitt arbete från början till slut. Jag vill även tacka min medstudent Eric för det utbyte av tankar och idéer som vi haft. Jag vill rikta ett speciellt stort tack till Nejra, Anna, Susan och Andreas på Strategisk Arkitektur för att ni hejat på, stöttat och delat med er av kunskap, litteratur och idéer - utan er hade detta arbete aldrig blivit till. Slutligen vill jag tacka alla mina kollegor på Strategisk Arkitektur, mina vänner och mina medstudenter som stöttat, hjälpt eller läst mitt arbete - ni alla har varit ovärderliga!

Sammandrag

Sverige är ett av Europas mest glesbefolkade länder. Samtidigt står delar av Stockholm för de absolut mest tätbefolkade områdena i Europa. Stockholms innerstad har en genomsnittlig befolkningstäthet på över 9000 invånare per kvadratkilometer, och en del av Södermalm utgör den sjätte mest tätbefolkade kvadratkilometern i hela Europa. Trots detta pågår en fortsatt förtätning i centrala Stockholm, vilket i sin tur leder till allt färre rekreativa friytor och grönytor i staden. På Norrmalm i Stockholm planeras en omfattande förtätning och nybyggnation, i och med att spårområdet planeras att överbyggas.

Detta arbete syftar till att undersöka möjligheterna till att få in mer växtlighet och skapa rekreativa och sociala platser i den täta staden. Frågorna undersöks genom framtagandet av ett gestaltungsförslag för tre nya gårdsrum som bildas i samband med förtätning av en fastighet på Norrmalm. Platsen har ett mycket centralt läge i staden samtidigt som dess mark- och ljusförutsättningar medför svårigheter för att skapa grönskande miljöer.

Arbetet utgår ifrån metoden *analys genom syntes* där en litteraturöversikt, platsbesök, dokumentstudie och referensprojekt kombinerats med skissande för att generera ett förslag för gårdarna. Processen tilläts vara iterativ och gestaltningen växte fram allteftersom mer information samlades in.

Resultatet av processen blev tre gårdsrum med sittplatser och flera vegetativa skikt. Gestaltningen syftar till att skapa en grön oas i staden skyddad från trafik och brus som knyter an till Stockholms arkitektoniska historia. Genom att arbeta med rummens dimensioner, ljusförutsättningar och markförhållanden skapades en gestaltning anpassad efter platsens unika förhållanden, samtidigt som en stor andel växtmaterial infördes. Gårdarna har en högsmal form och det vertikala rummet nyttjades för att få in grönska samtidigt som åtgärder för den mänskliga skalan genomfördes.

Sammanfattningsvis diskuteras gestaltningens styrkor och svagheter, samt metodens möjligheter och begränsningar. Det blev tydligt att metoden gav stor frihet till egen tolkning och resultatet blev därför en produkt av egna preferenser. Det visade sig också att det stora fokuset på grönskans sociala värden ledde till att de ekologiska aspekterna blev lidande i denna gestaltning. Slutligen noterades potentialen till vidare undersökning av att koppla samman gårdarna med det anslutande gaturummet för att få en enhetlig gestaltning med tydliga entréer som synliggör de nya gårdarna för förbipasserande.

Summary

More than 3,5 million of Sweden's 10 million population live in a city with more than 100 000 inhabitants. Of these 1,6 million people live in Stockholm. The municipality has the highest population density in Sweden with over 500,000 people per square kilometer. In the city center, the population density reaches as high as 9500 people per square kilometer (SCB 2021). In comparison, the city of London has a population density of 8700 people per square kilometer. Even though Stockholm already has a high population density, the city continues to densify. The city has a major housing shortage (Boverket 2022), which has led to an ongoing densification process in the city center. Existing office buildings are rebuilt into housing and the small amount of public space that exists is removed and replaced by new buildings. Parks and public spaces are thus disappearing (Næss et al. 2020).

Densification comes with certain issues, especially concerning the outdoor environment of the city. There is rarely room to build new parks, and therefore the public space in the compact city tends to be small and few. In addition, the compact city often leads to poor soil conditions and lack of sunlight which makes it difficult to establish long-term sustainable green spaces (Haaland & Konijnendijk van den Bosch 2015).

Although densification to some extent could be seen as a threat to public green spaces, several researchers agree that densification is a necessary process to create sustainable cities. (Burton 2000; Boverket 2016). Densification in urban areas, often referred to as "the compact city", leads to more efficient public transport and greater proximity to service and workplaces. The compact city also means greater opportunities for walking and biking which both promotes public health and reduces carbon emissions. (Stevenson et al. 2016; Næss et al. 2020). Therefore, the compact city can be seen as vital to ensure sustainable urban development. In the city area of Norrmalm in central Stockholm, an extensive densification is planned. In this area, the quarter Lagern is located.

Map of Norrmalm and connecting city districts. The map shows high pedestrian flows around Sergels torg, Hötorget and the train station (Centralstationen), but lower flows close to the Lagern property (red). Scale 1:10 000

Lagern is a block in central Stockholm, located less than 500 meters from the central train station and Sergels torg. Despite the central location, the property is perceived as a backside in the city. The flow of pedestrians decreases significantly closer to the block and it has no value as a tourist destination. Currently, the block consists of offices and a few restaurants, and the yard in the property is made up of a loading bay. Due to these circumstances the block is of no interest for visitors even though the area per definition is open to the public. However, the property is facing a planned development, where the property owner wishes to densify the block. The densification will lead to a remodel of the yard from a loading bay to a semi-public park.

Aim

This work aims to develop a proposal for the new yards of Lagern. The proposal intend to add vegetation and social values to the existing loading dock despite its limiting ground and light conditions. In addition, the work aims to generate a social meeting point that connects to Stockholm while contributing unique qualities of experience.

- How can the yards of the Lagern property be designed to create a verdant social meeting place and become part of Stockholm's new cityscape?
- What possibilities and limitations are there for adding vegetation to the yards of the Lagern property?

Delimitations

The work is limited to the reshaping of the three new connecting yards formed by the planned densification of the property. The essay focuses solely on the design of the property and does not involve the construction of complete construction documents.

Method

A combination of different methods has been used throughout the process. The method *analysis by synthesis* inspired the overall structure of the process, where a combination of documents, place study, literature, references, and sketching made up the first step in the process, the pre-study. The proposal was developed through an iterative process, where the collection and analysis of information slowly and repeatedly developed the sketching into the final result. As the sketching was finished, four principles were formed to guide the design. Finally, the design proposal was visualized for the reader through illustrations, sections, and floor plans.

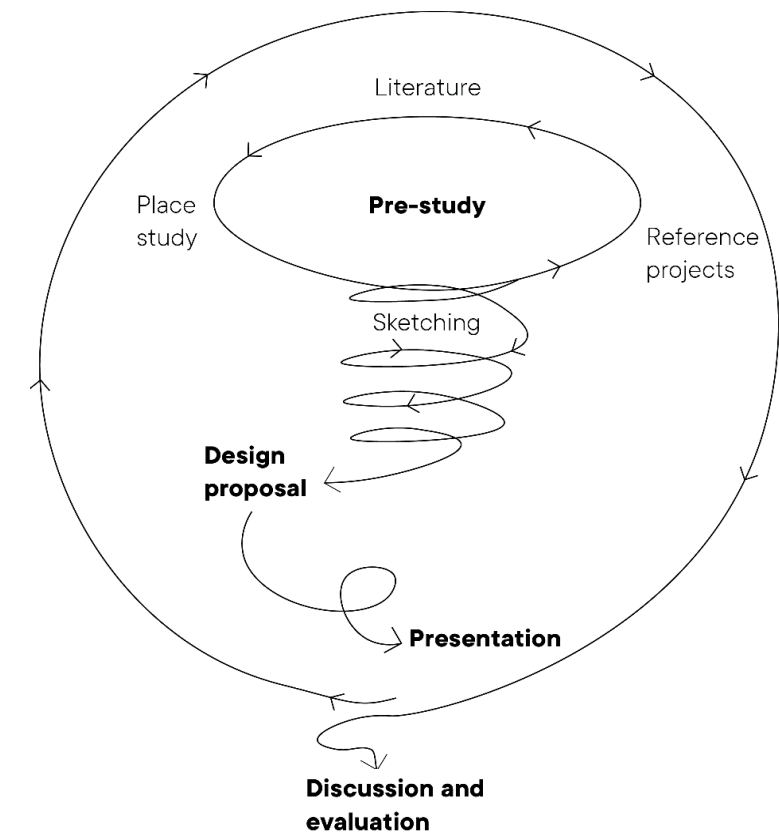

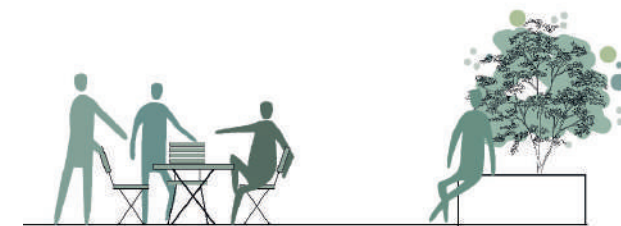
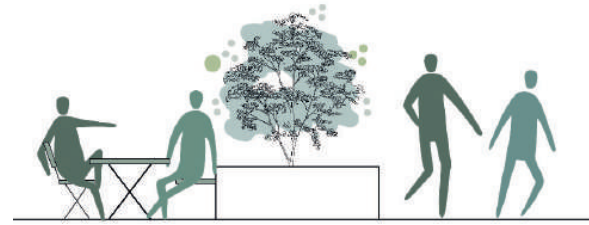
Illustration of the work process. The work began in the pre-study, which continued alternately and in parallel with sketching in an iterative way. As the data collecting proceeded, the sketching became more precise and resulted in a design proposal. The design was then transformed into visual material. The design and presentation work were then evaluated and discussed.

Results

The design process resulted in three verdant connecting yards with plenty of room for seating and social get-togethers. The overall concept for the design was to create a green oasis in the dense city where the citizens can escape the busy and warm streets. The design was guided by four concepts: movement and stillness, leveled plant beds, furniture for flexibility and changeability, and ceilings for the human scale. The principles were accompanied by ten program points where the ideas of the principles were converted into the specific circumstances of the property.

Since the three rooms were connected and only had one entrance from the connecting street, the design heavily depended on the concept of two different zones, one for movement and one for stillness. Visitors can then easily move between the yards without feeling entrapped, and sitting visitors can stay in a calm area without being disturbed by others passing by.

The yard was designed with the aim to maximize the amount of vegetation and greenery. Because of the lack of information about the joist system, all planting beds were raised. To create a dynamic feel, the beds were raised to different heights and used as dividers to create different rooms within the

yards. The raised beds were made from the same granite as the plinth of the buildings to create a strong connection between the architecture and landscape architecture. Fixed benches were attached to the raised beds to create well grounded seating areas close to the greenery. These were accompanied by non-fixed garden furniture to give the yards a homely and recognizable feeling as well as giving visitors the freedom to arrange the seating as they please.

As the yards are narrow with a high airspace, the design proposal focused on how to lower the scale to a human level. This was done by using pergolas, tree canopies and wire systems in strategic places.

To create sustainable green areas and successful dense cities, the focus must be on the people of the city. The city must invite its residents to sit, watch and offer voluntary activities for them to stay. Creating meaningful, attractive, and active places is thus central to make a living dense city. Therefore, it is very important to design the city's new green outdoor spaces with both great caution and thoughtfulness to the citizens.

The four principles of the design proposal. Separate zones for walking and resting, flexibility in seating, dynamic planting beds and elements to support the human scale of the site were central to the design.

Discussion

As requested by the municipality, the yards of the Lagern property aims to become a verdant space with recreational and social values. Although the courtyards are intended to be accessible to visitors, the narrow entrance and the use of the courtyards can give the place a semi-private character. It is highly likely that the yards, at least in some part, will be used for outdoor seating for adjacent businesses. If the courtyards are filled with outdoor seating, visitors who are willing to pay to sit down will feel welcome, but those who only want to stay in the courtyards may find the courtyards unavailable to them. Therefore, it would be necessary to further develop the adjacent street space as well as more clearly define the degree of publicity of the yards.

The method of *analysis by synthesis* was helpful throughout the design process to explore the site, but at the same time some difficulties in the delimitations of the work arose concerning the iterative process. As the iterative way of working allows you to return and redo steps in a circular and repetitive way, it also brings a lack of clarity of when the process is truly finished. Even though the main focus of the work was determined, it is always possible to delve deeper.

Conclusions

The basis for the development of the Lager quarter is based on the property owner's wish for densification. This often means taller buildings and smaller open spaces between houses.

Although densification by many is seen as an important aspect for building socially sustainable cities, it often means that the city's green spaces are reduced. In some ways, the core of this project might be seen as contradictory to a flourishing, sustainable city, as the main objective may lead to further reduction of the city's open spaces. At the same time, the project can be seen as a modern, unique project where the problems of the modern city are addressed. To create as little damage on the planet as possible, maybe even projects like Lagern will become more and more common. Although it may be difficult to create inviting, socially stimulating, calm, verdant, safe, and interesting places in the city, perhaps that is the obvious role for the landscape architect in the future.

Innehållsförteckning

INLEDNING.....	13
Stockholm växer inåt.....	14
Kvarteret Lagern.....	15
Syfte.....	17
Frågeställning.....	17
Avgränsning.....	17
Metod.....	18
Förstudie.....	18
Platsanalys.....	18
Litteraturoversikt.....	19
Referensprojekt.....	19
Gestaltningen.....	19
Gestaltningssystem.....	19
Gestaltningssystemprinciper.....	19
Utformningen.....	19
Presentationen.....	20
Stockholms arkitekturpolicy.....	20
BAKGRUND.....	21
Kvarteret Lagern, Klara Norra och Västra staden.....	22
Kvarterets historia.....	24
Från bostadsgård till lastfar.....	25
Grönstruktur på Norrmalm.....	26

Kvarteret Lagern i framtiden	27
De nya gårdarna.....	29
Bjälklaget.....	30
Ljus- och växtförhållandena	32
Dagvattnet.....	33
LITTERATURÖVERSIKT.....	35
Vikten av uppehållsmöjlighet	36
Grönnska för människors välmående.....	36
Skala.....	37
REFERENSPROJEKT.....	38
Ett hems gård	39
Karaktersanalys.....	40
Ta vidare.....	40
Kvarteret Cassiopea.....	41
Karaktersanalys.....	42
Ta vidare.....	42
John F Collins park.....	43
Karaktersanalys.....	44
Ta vidare.....	44
GESTALTNINGEN.....	45
Grunden till förslaget.....	46
Bärande idé.....	46
En ny plats i Stockholms stadsbild.....	47

Principer.....	48
Programpunkter.....	49
Gårdarnas nya utformning.....	50
Material och karaktär.....	51
Entrégården.....	52
Lilla gården.....	56
Innergården.....	60
Växtval.....	64
Växtförteckning.....	65
DISKUSSION.....	66
Resultatdiskussion.....	67
Platsens roll i staden.....	67
Den rumsliga avgränsningen.....	67
Möbleringens påverkan.....	68
Dagvattnet.....	68
Metoddiskussion.....	69
Avgränsning i den iterativa processen.....	69
Att förstå framtiden.....	69
Förhållningen till ekologisk hållbarhet.....	70
Referensplatsernas roll.....	70
Framtidsblickar.....	71
REFERENSER.....	72

Figurförteckning

Figur 1. Centrala Stockholm. Ortofoto © Lantmäteriet Skala 1:20 000.....	14
Figur 2. Flygfoto med bearbetning över kvarteret Lagern. Foto: Strategisk Arkitektur.....	15
Figur 3. Illustrerad översiktskarta över Norrmalm. Baserat på karta från © Lantmäteriet Skala 1:10 000.....	16
Figur 4. Illustration över arbetsgången.....	18
Figur 5. Illustration över Arkitekturpolicyns arbetsverktyg för gestaltning i Stockholm.....	20
Figur 6. Karta över gångflöden per dygn i centrala Stockholm. Skala 1:10 000. Baserat på underlag från Stockholms stad.....	22
Figur 7. Karta över Norrmalms arkitektoniska områden. Skala 1:10 000. Baserat på underlag från Stockholms stad.....	23
Figur 8. Flygfoto över kvarteret Lagern under mitten av 1900-talet. Källa: © Stockholmskällan.....	24
Figur 9. Illustrativ situationsplan över Kvarteret Lagern Skala 1:500.....	25
Figur 10. Parkplan över södra Norrmalm Skala 1:10 000. Baserat på underlag från Stockholm Stad.....	26
Figur 11. Orienteringskarta för lastfaret. Skala 1:800. Bearbetat underlag från Strategisk Arkitektur.....	27
Figur 12. Orienteringskarta för lastfaret. Skala 1:800. Bearbetat underlag från Strategisk Arkitektur.....	28
Figur 13. Planritning över kvarteret Lagerns planerade omvandling. Skala 1:500. Bearbetat underlag från Strategisk Arkitektur.....	29
Figur 14. Sektion över gård 1 och 2 i kvarteret Lagern efter planerad ombyggnation. Underlag från Strategisk Arkitektur. Skala 1:200.....	30
Figur 15. Sektion över gård 2 och 3 i kvarteret Lagern efter planerad ombyggnation. Underlag från Strategisk Arkitektur. Skala 1:200.....	31
Figur 16. Illustrativ principskiss över växtbäddsdjup och vikt. Underlag från Grönatakhandboken.....	32
Figur 17. Solstudie sommarsolstånd före ombyggnation av kvarteret. Skala 1:800.....	34
Figur 18. Solstudie höst/vårdagjämning före ombyggnation av kvarteret. Skala 1:800.....	34
Figur 19. Solstudie sommarsolstånd efter ombyggnation av kvarteret. Skala 1:800.....	34
Figur 20. Solstudie höst/vårdagjämning efter ombyggnation av kvarteret.....	34
Figur 19. Foto från Ett hems gård. © Annika Myhre/Resfredag.....	39
Figur 20. Illustrativ situationsplan över Ett hems gård. Skala 1:100.....	39
Figur 21. Illustrativ situationsplan över kvarteret Cassiopeias innergård. Skala 1:120.....	41
Figur 22. Foto från kvarteret Cassiopeias innergård i Gamla Stan. Foto: Susanna Blåvarg.....	42
Figur 23. Foto från John F. Collins Park i Philadelphia. © The Cultural Landscape Foundation.....	43
Figur 24. Illustrativ situationsplan över John F. Collins Park. Skala 1:150.....	43
Figur 25. Programplan för den nya gestaltningen av gårdarna. Skala 1:300. Bearbetat underlag från Strategisk Arkitektur.....	49
Figur 26. Illustrationsplan för den nya gestaltningen av de tre gårdarna. Skala 1:500.....	50
Figur 27. Illustrationsplan över Entrégården. Skala 1:100.....	52
Figur 28. Illustrerat perspektiv över Entrégården.....	53
Figur 29. Längdsektion A-a Skala 1:200.....	54
Figur 30. Detaljsektion Entrégården.....	54
Figur 31. Detaljsektion Entrégården.....	54
Figur 32. Tvärsektion B-b. Skala 1:200.....	55
Figur 33. Illustrationsplan över Lilla gården Skala 1:100.....	56
Figur 34. Illustrerat perspektiv över Lilla gården.....	57
Figur 35. Tvärsektion C-c. Skala 1:200.....	58
Figur 36. Tvärsektion D-d. Skala 1:200.....	59
Figur 37. Illustrationsplan över Innergården Skala 1:100.....	60
Figur 38. Illustrerat perspektiv över Innergården.....	61
Figur 39. Tvärsektion E-e. Skala 1:200.....	62
Figur 40. Längdsektion F-f. Skala 1:200.....	63
Figur 41. Foto gröna perenner. © Studio Cullis.....	64
Figur 42. Foto lagerhägg. © Planter.....	64
Figur 43. Foto camassia och tulpan. Egen foto.....	64
Figur 44. Pärlbräken och stjärnflocka. © Studio Cullis.....	64
Figur 45. Foto kopparhäggmispel. © Studio Cullis.....	64
Figur 46. Foto kastanjerodgersia. Eget foto.....	64
Figur 47. Foto koreansk pipranka. © Veg Tech.....	64
Figur 48. Foto skogsaster. © Planter.....	64
Figur 49. Foto klätterhortensia. © Planter.....	64

Begrepp

Lastfar - gata avsedd för lastning och lossning. Ofta men inte nödvändigtvis underjordisk (Nationalencyklopedin u.å.).

Fickparker/pocket parks - Små parker eller parktorg tillgängliga för allmänheten. Det finns ingen tydlig definition för fickparkers utformning mer än dess storlek och att de är lokaliserade i mer eller mindre urbana miljöer, ofta i nära anslutning till eller infogade mellan byggnader. Det finns inte heller ett universellt mått för fickparker, utan de beskrivs generellt sett som parker mindre än 4000 m² till parker mindre än 1000 m² (Nordh & Østby 2013; Labuz 2019). I denna uppsats kommer fickparker användas generellt för små urbana parker som är mindre än 3000 m².

Inledning

Stockholm växer inåt

Över 3,5 miljoner av Sveriges befolkning bor i en stad med över 100 000 invånare (SCB 2022). Det utgör nästan en tredjedel av landets totala befolkning. Av dessa bor 1,6 miljoner i Stockholms tätort. Tätorten har överlägset högst befolkningstäthet i Sverige med cirka 5200 invånare per kvadratkilometer inom Stockholms kommun, och 9500 per kvadratkilometer i innerstaden (SCB 2021). För att sätta siffrorna i kontext kan det jämföras med London som har en befolkningstäthet på 8700 invånare per kvadratmeter i tätorten (Lavelid 2022).

Samtidigt som Stockholm redan är en tät stad så fortsätter stadens befolkningsantal att öka. På så sätt ökar även trycket på bostäder och Stockholm står inför en stor bostadsbrist (Boverket 2022). I Stockholms innerstad pågår därför en förtätning, där befintliga hus byggs på, kontor görs om till lägenheter och helt nya huskroppar upprättas på de friytor som finns. Allt detta gör att de parker som finns i staden

utsätts för ett allt högre tryck samtidigt som de minskar i storlek och antal (Næss et al. 2020).

Även om förtätning till viss del kan ses som ett hot mot stadens grönytor är flera forskare, landskapsarkitekter och stadsplanerare överens om att förtätning är en nödvändig process för att skapa hållbara städer (Burton 2000; Boverket 2016). Förtätning medför mer effektiva kollektivtrafiksystem och en större närhet till service och arbetsplats. (Burton 2000). Den täta staden, också kallad "compact city", innebär även en större möjlighet till gång- och cykel som främsta transportmedel, vilket både främjar invånarnas hälsa och minskar koldioxidutsläppen. (Stevenson et al. 2016; Næss et al. 2020). Därför kan den täta staden ses som vital för att säkerställa en hållbar stadsbyggnad med så litet klimatavtryck som möjligt.

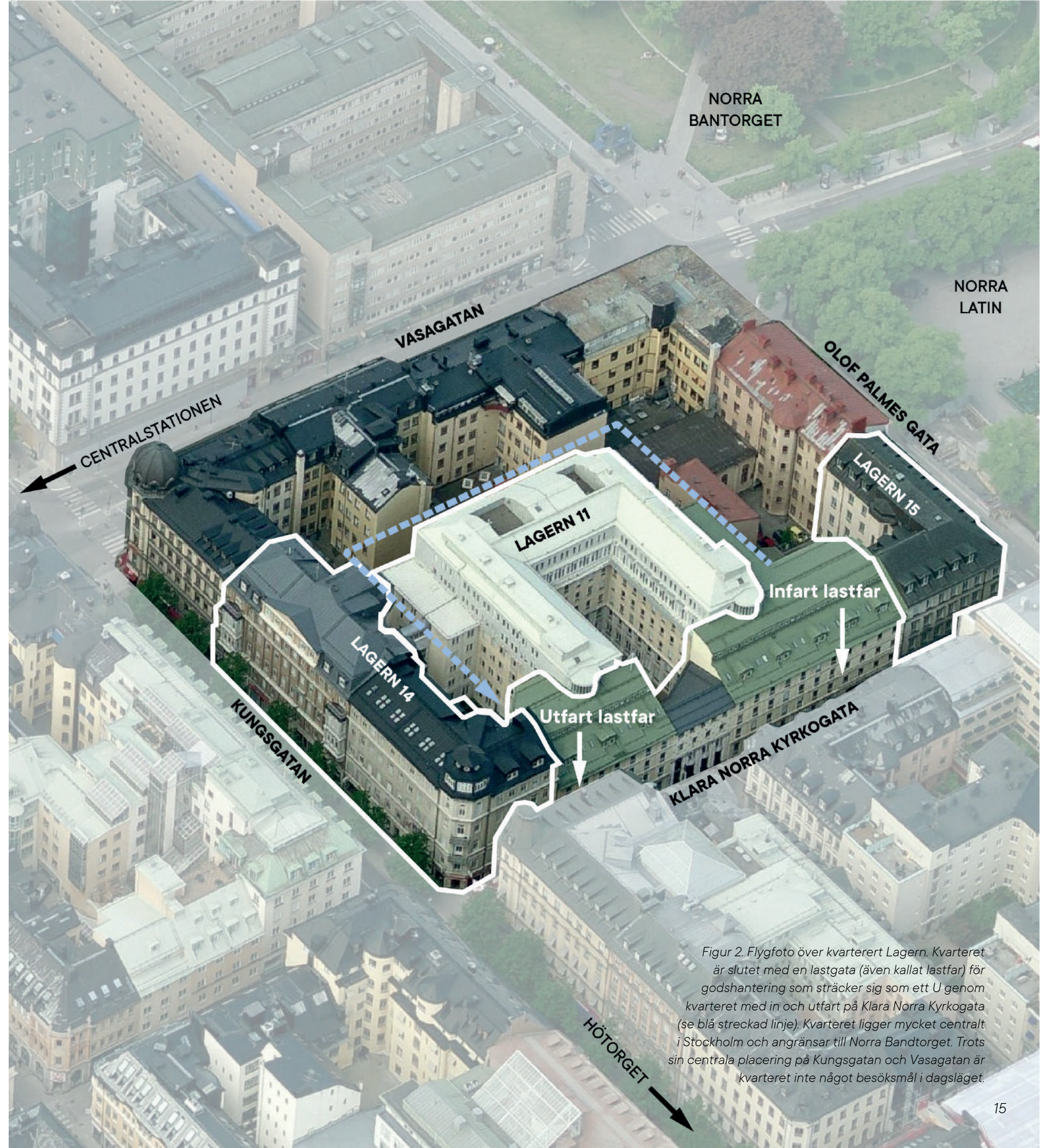
Förtätning medför dock vissa problem, framför allt när det kommer till utemiljön. Förutom att befintliga grönytor byggs bort så finns det sällan plats för att anlägga nya parker, fickparker. Därför blir stadens allmänna grönytor ofta små. Dessutom medför den täta staden ofta dåliga markförhållanden och en brist på solljus på grund av hög och tät bebyggelse vilket gör det svårt att etablera långsiktigt hållbara grönytor (Haaland & Konijnendijk van den Bosch 2015). Även om stora grönytor medför hälsofrämjande och klimatreglerande effekter på en nivå som inte små grönytor når upp till så är stadens många fickparker och små grönytor mycket viktiga för stadens invånare, då de fungerar som sociala mötesplatser och bidrar med mental återhämtning (Peschardt et al. 2012). För att skapa socialt hållbara täta städer måste därför människan i staden sättas i fokus. Människans möjlighet att röra sig tryggt och säkert i staden gör att stadslivet ökar, vilket stärker staden som helhet (Gehl 2010). Det är även viktigt att se till att stadens platser

aktiveras och att det finns mer att ägna sig åt än att bara gå. Staden måste bjuda in dess invånare och besökare till att, sitta, titta och bjuda på frivilliga aktiviteter för att de ska stanna. Att skapa meningsfulla, attraktiva och aktiverade vistelseplatser i staden är alltså helt centralt för att få en levande stad (ibid). Därför är det mycket viktigt att utforma stadens nya gröna uterum med både stor varsamhet och eftertänksamhet, för att skapa hållbara platser i den täta staden.

På Norrmalm i centrala Stockholm planeras en omfattande förtätning där stadsdelen planeras knytas ihop med Kungsholmen och ges vattenkontakt i väster genom att överbygga stora delar av spårområdet som idag fungerar som en barriär. I och med att Hagastaden växer fram kommer Norrmalm få ytterligare viktiga sammanlänkningsvägar även i norr (Stockholms Stad 2018b). Mitt mellan dessa tre fokusområden för centrala Stockholms utveckling ligger Kvarteret Lagern.

Kvarteret Lagern

Kvarteret Lagern ligger på Norrmalm i Stockholm, längs med Vasagatan och Kungsgatan. Platsen är lokaliserad 400 meter från Stockholms Centralstation och inom 500 meter från Sergels torg. Platsen har alltså ett mycket centralt läge och utgör en del av den klassiska stenstaden i Stockholm (se figur 3). Dock upplevs denna del av Stockholm, trots sin centrala lokalisering, som en baksida i staden. Flödet av människor

Figur 2. Flygfoto över kvarteret Lagern. Kvarteret är slutet med en lastgata (även kallat lastfar) för godshandling som sträcker sig som ett U genom kvarteret med in och utfart på Klara Norra Kyrkogata (se blå streckad linje). Kvarteret ligger mycket centralt i Stockholm och angränsar till Norra Bandtorget. Trots sin centrala placering på Kungsgatan och Vasagatan är kvarteret inte något besöksmål i dagsläget.

minskar markant mot Norra Bantorget vid Olof Palmes gata jämfört med Klarabergsviadukten och antalet fotgängare längs med Klara Norra Kyrkogata är näst intill obefintligt (se figur 6). Kvarteret ligger dock som tidigare nämnt precis intill de planerade utvecklingsområdena för centrala Stockholm, vilket innebär att platsen med stor sannolikhet kommer få ett ökat flöde av besökare omkring sig i framtiden. Platsen har på så sätt potential att bli en social mötesplats och plats för rekreation för förbipasserande fotgängare.

Kvarteret Lagern är i dagsläget inget besöksmål. Kvarteret består av kontor och några verksamheter och gården utgörs helt och hållet av ett lastfar där kvarterets godshantering sköts (se figur 2). På så sätt finns det inget intresse för besökare trots att marken per definition är allmän. Gårdsmiljön är dessutom osäker att vistas på då det rör sig en hel del tung trafik där. Fastigheten står dock inför en planerad utveckling. Fastighetsägaren önskar förtäta kvarteret och därför har en detaljplan börjat tas fram för Lagern 11, 14 och 15. Förtätningen syftar till att förse kvarteret med kontorsplatser, verksamhetslokaler och bostäder. Tillbyggnationen kommer förse Lagern 11 med ett par extra våningar och länkas samman med lagern 14 med ett par länkbyggnader. En del av lastfaret mot Lagern 15 kommer även bebyggas. I samband med detta kommer lastfaret tas bort och göras om till tre sammanlänkade gårdar med plats för uteservering och vistelse. Dessa gårdar har möjligheten till att bli en unik vistelsepunkt i en gränzon mellan den klassiska stenstaden, city och det framtida västra city (Stockholms Stad 2022). Kvarteret står alltså inför en stor förändring. Det kommer

bli tätare, men också få möjlighet till att bli ett besöksmål i Stockholm. Det finns dock en rad utmaningar med att omvandla kvarteret. Kvarteret ligger till stor del på ett bjälklag, vilket innebär att det finns ett begränsat djup och begränsad belastning. Detta innebär att det finns svårigheter med att få in stora träd på platsen. Platsen har även en mycket begränsad tillgång till solljus, då den omges av huskroppar mellan 5 till 8 våningar. Utöver detta ligger den även i en kulturhistoriskt viktig miljö och det är därför viktigt att den hanteras med varsamhet. På grund av detta finns det mycket begränsningar i hur platsen kan utvecklas till den gröna rekreativa plats som kommunen önskar. I detta arbete undersöks möjligheten att utveckla lastfaret till en fickpark samt hur platsens potential som besöksmål i Stockholm.

Figur 3. Skala 1:10 000
Översiktskarta över Norrmalm. Kvarteret Lagern ligger mycket centralt i nära anslutning till Norra Bantorget och Hötorget.
Baserad på kartunderlag © Lantmäteriet.

Syfte

Syftet med arbetet är att generera ett gestaltungsförslag för gårdsmiljöerna i kvarteret Lagern 11 och 14 i Stockholm. Målet är att generera en social mötesplats som samtidigt som den bidrar med unika upplevelsekvantiteter. Förslaget syftar till att tillföra vegetation och sociala värden till det befintliga lastfaret trots dess begränsande mark- och ljusförutsättningar. Arbetets berör flera av landskapsarkitektens utmaningar av att få in vistelsekvantiteter och vegetation i mycket urbana miljöer med begränsade jorddjup och dåliga ljusförhållanden. Fokus ligger på den rumsliga utformningen där sociala och estetiska värden kombineras med möjligheten till urban grönska.

Frågeställning

- Hur kan gårdsmiljöerna i kvarteret Lagern gestaltas för att skapa en grönskande social mötesplats?
- Vilka möjligheter och begränsningar finns det för att tillföra vegetation i gårdsutrymmet för kvarteret Lagern?

Avgränsning

Arbetet avgränsas rumsligt till gårdsmiljöerna intill Lagern 11 och 14 i centrala Stockholm. Kvarteret står inför en förtätning som i sin tur finansierar upprustningen av utemiljön, vilket motiverar relevansen kvarteret som arbetsområde. Arbetet berör inte utvecklingen av gården vid Lagern 15 som i övrigt ligger inom samma planområde. Detta på grund av att gården inte ämnats att få samma semioffentliga karaktär utan planeras bli en bostadsgård. Gården vid Lagern 15 är inte heller sammankopplad med de andra tre gårdarna. Arbetet avgränsas tematiskt till rumsliga, estetiska och sociala kvantiteter av gestaltningen och inte involverar att göra kompletta projekterade handlingar eller att upprätta en skötselplan.

Metod

Arbetsprocessen styrdes genom designmetoden analys genom syntes, där platsens förutsättningar, styrdokument, litteratur, skissande och detaljerad gestaltning användes för att nå en helhet (Lawson 2010). Arbetsprocessen utgjordes av en iterativ process där egna erfarenheter fick spela en viktig roll i urvalet av litteratur, material och referenser (Krupinska 2014). Figur 4 visar hur litteraturinsamling, platsanalys och skissande skedde växelvis genom arbetets gång och styrde skissandet mot den färdiga gestaltningen. Detta arbetssätt användes för att undersöka platsens potential och för att ge en välgrundad men ändå kreativ gestaltningsprocess.

Förstudie

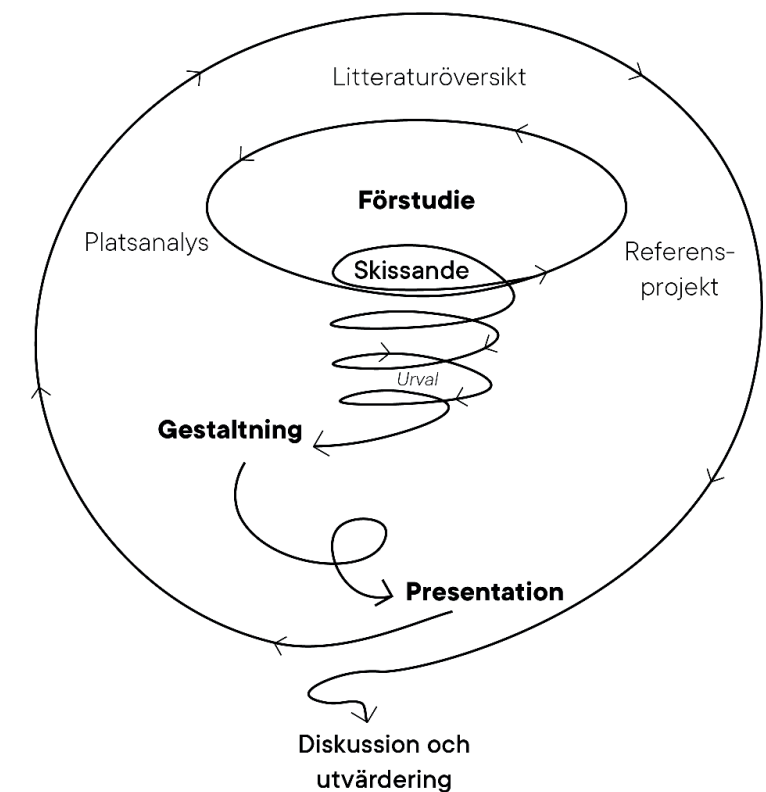
Förstudien var den första delen av arbetsprocessen, där allt nödvändigt material för omgestaltningen av kvarteret samlades in. Förstudien i sig delades upp i tre delar; platsanalys, litteraturöversikt och referensprojekt. Dessa tre delar låg till grund för och motiverade gestaltningsprogrammet, gestaltningsprinciperna och den färdiga gestaltningen.

Platsanalys

Platsanalysen utgjordes både av platsbesök och dokumentstudier. I denna del sammanställdes och analyserades gårdens ljus- och markförutsättningar, rumsliga förutsättningar, nuläganvändning och planerad omvandling. Kvarterets rumsliga och kulturella roll i staden analyserades

för att ge en bild av platsens framtida förutsättningar och stadens vision för stadsdelens utveckling. Materialet utgjordes av Stockholms stads dokument, tidigare detaljplan och dokument sammanställda eller beställda av Strategisk Arkitektur. Förslaget Strategisk Arkitektur tagit fram för förtätningen inom kvarteret utgjorde utgångspunkten för arbetet. De gestaltningsidéer som presenterades i arbetet utgick från den disponering av kvarteret som Strategisk Arkitektur föreslagit och anpassade sig till de nya gårdsrum som bildats. De utredningar som kontoret tog fram i samband med planarbetet användes i arbetet som grund för gestaltningen av gårdarna. Dokumenten visade hur logistiken och godshandlingen såg ut i dagläget, hur den planerade förtätningen såg ut och hur de nya gårdsrummen planerades placeras i det befintliga lastfaret. Även dokument från den tidigare detaljplanen för området användes, till exempel bjälklagsritningar. Utöver dessa dokument användes också Stockholms byggnadsordning (2020) för att få en bild av kvarterets placering i staden, stadsdelens historia och Stockholms stads planerade funktionsförändring för stadsdelen.

För att få en rumslig förståelse av platsen genomfördes fyra platsbesök. Vid dessa tillfällen gjordes även en kompletterande platsinventering som möjliggjorde en analys av platsens styrkor och svagheter. Markbeläggning, entréer, ljusupplevelser och befintlig rumslighet inventerades och analyserades vid det första platsbesöket. De nästkommande besöken genomfördes i samband med skissprocessen, för

Figur 4. Illustration över arbetsgången. Arbetet började i förstudien som pågår växelvis och parallellt med skissande. I och med att materialinsamlingen växte blev skissandet mer precist och färdigställdes i en färdig gestaltning. Gestaltningen fördjupades och omvandlades sedan till visuellt material. Efter att gestaltningen och presentationsarbetet utvärderades och diskuterades resultatet och arbetsprocessen.

att undersöka och visualisera hur eventuella tillägg skulle upplevas.

Litteraturöversikt

Den andra delen av förstudien innefattade en fördjupning i teorier kring små urbana grönytor och dess möjligheter till att bli fungerande sociala mötesplatser. Litteraturöversikten samlade in information om grönytors roll i staden, deras roll för individen och hur dess utformning påverkar dess användbarhet. Denna del var vägledande i arbetet med gestaltningsprogrammet och i sin tur gestaltningens utformning. Både tryckta och elektroniska källor användes. Litteraturen som kom att användas kom från en kombination av muntliga rekommendationer och sökningar i elektroniska databaser som Primo, Google Scholar och Scopus. Sökorden som användes var *pocket parks*, *social sustainability*, *Small public urban green spaces (SPUGS)*, *mental restoration* och *urban greenery*.

Referensprojekt

Slutligen analyserades även tre referensprojekt som inspiration till gestaltningen. Referensprojekten var alla mindre gårdar med platser för rekreation, sociala möten och varierande vegetation. De tre gårdarna som valdes ut hade alla olika användningsområden; ett litet torg, en bostadsgård och en gård till ett hotell. Den gemensamma nämnaren för gårdarna var dess storlek och placering. Samtliga referensplatser var små (<1000m²), låg i en urban miljö och hade inslag av grönska. Utöver detta valdes även platser

som gränsade mot fasad eller mur åt minst två håll. Denna avgränsning genomfördes för att hitta platser med så lika förutsättningar som kvarteret Lagern som möjligt. Platserna analyserades främst rumsligt, där rummets storlek, mindre rumsligheter, olika användningsområden av vegetation och möblering inventerades. Även användande av ytterligare komponenter som potentiellt bidrog med upplevelsevärden analyserades.

Två av referensplatserna, Kvarteret Cassiopeia och Ett Hems gård, ligger i Stockholm. Kvarteret Cassiopea valdes på grund av dess anknytning till Stockholms stadsbyggnadshistoria. Hotellet Ett Hems gård är en nyanlagd gård men knyter an till Stockholms stadsbyggnadshistoria genom att den utformats med klassiska material och uttryck. Det tredje projektet, John F Collins Park, ligger i Philadelphia och har ingen koppling till Stockholm. Gården är dock ett klassiskt exempel på små urbana grönytor och har flera liknande förutsättningar som Kvarteret Lagern när det kommer till placering, storlek och ljusförutsättningar. De platser som var lokaliserade i Stockholm analyserades genom både platsbesök, bilder och textdokument. Exemplet som låg utanför Sverige var inte möjligt att besöka och analyserades därför genom bilder, texter och ritningar.

Gestaltningen

Förstudien och gestaltningen pågick simultant under arbetets gång, framför allt genom kontinuerligt skissande. Gestaltningen växte på så sätt fram både genom bild och text, samtidigt som förstudien. Gestaltningen togs sedan vidare och fördjupas i program, gestaltningsprinciper och en fördjupad gestaltning.

Gestaltningsprogram

Gestaltningsprogrammet fungerar som riktlinjer för gestaltningen. Det bygger på det insamlade och analyserade materialet i förstudien och bestod av både en punktlista och en programplan som visar rumsuppdelning och viktiga funktioner för platsen.

Gestaltningsprinciper

För att kunna omvandla gestaltningsprogrammet till en utformning av gården kommer några gestaltningsprinciper tas fram för gårdarna. Dessa kommer vara vägledande för utformning av gårdsrummen.

Utformningen

Men avstamp i programmet och användande av gestaltningsprinciperna togs en gestaltning fram. Gestaltningen tilläts växa fram genom skissande, idéer från insamlad litteratur och inspiration från referensplatserna. Genom att inventera och analysera viktiga delar från

referensplatserna kunde vissa element plockas ut och appliceras på platsen. Samtidigt fokuserade skissprocessen till stor del på platsens karaktär och förutsättningar, med mål att ge platsen meningsfull, funktionell utformning med hänsyn till platsens historia, nutid och framtid.

Vid utformningen gjordes även växtval för gårdarna. Växtvalen baserades på de ljus- och markförutsättningar som analyserades i förstudien och utifrån detta valdes sedan växter anpassade för de inventerade förutsättningarna med hjälp av växtsökverktyget Planter.

Presentationen

Den sista delen av arbetet var omvandlandet av gestaltningsidéerna till illustrationer där förslaget kommunicerades visuellt till läsaren. Illustrativa planer, sektioner och bilder togs fram med hjälp av Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, ArchiCAD 24 och Endscape. Illustrationerna presenteras på A3 format och kompletteras av beskrivande texter.

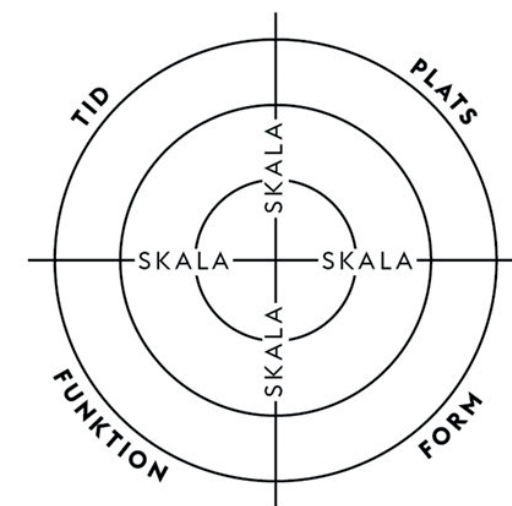
Stockholms stads arkitekturpolicy

Arbetet tog avstamp i och stöd av Stockholms Arkitekturpolicy. Policyn är framtagen av Stockholm stad och fungerar som ett styrdokument för all gestaltning och arkitektoniskt arbete inom staden. Stockholm är en stad med lång arkitekturhistoria och mycket av stadens identitet ligger i stadsrummets utformning. Verktygen som presenteras i policydokumentet kommer därför ligga som grund för gestaltningen. Kvarteret Lagern är en del av Stockholm och kan inte fränkopplas från dess historia. Även om detta arbete främst fokuserar på möjligheten till gröna mötesplatser i staden så kan platsens kontext och historia inte förbises. På samma sätt tog arbetet stadens framtida utveckling i beaktning, för att skapa en plats som följer stadens behov. Därför användes gestaltningsverktyget som presenterades i dokumentet som ett stöd till utvecklingen av Lagern. Detta för att skapa en grön mötespunkt som är väl förankrad i stadens historia och dess framtida utveckling (Stockholms Stad 2021b). De olika byggstenarna i verktyget används som ramverk i utformandet och presentationen av gårdarna.

Analysverktyget består av 5 delar; skala, tid, plats, form och funktion (se figur 5). Grunden för policyns verktyg är att skapa välbearbetade platser i Stockholm och för att göra detta måste stadens rum utvecklas i relation till alla skalor,

från helhet till detalj (skala). Det krävs även att platsens historia och framtida behov tas i hänsyn (tid) och hur den förhåller sig till omgivande bebyggelse och stadsrum (plats). Utöver detta är det även viktigt att ta väl valda beslut kring utformning (form) - ska platsen underordna sig eller kontrastera till omgivningen? Slutligen måste platsens funktion tas i hänsyn och hur dess framtida funktion kan stärka staden som helhet (funktion).

Verktyget medför i sig ingen strikt metod för hur de fem aspekterna ska undersökas. Istället användes verktyget som ett komplement till förstudien för att styra gestaltningen. Genom att analysera och undersöka platsen utifrån de fem aspekter som verktyget lyfter kunde en mer välgrundad analys säkerställas.

Figur 5. Illustration över Arkitekturpolicyns arbetsverktyg för gestaltning i Stockholm. Form, tid, funktion och plats måste förstås och analyseras på flera skalor för att skapa en gestaltning förankrad i stadens historia och framtid.

Bakgrund

Denna fördjupning i Kvarteret Lagern grundar sig i en dokumentstudie och ett flertal platsbesök. Materialet och litteraturen kommer till stor del från olika underkonsulter i planlägningsarbetet och har tillhandahållits mig av Strategisk Arkitektur.

Kvarteret Lagern, Klara Norra och Västra staden

Kvarteret Lagern ligger på Norrmalm i Stockholm, intill Vasagatan och Kungsgatan (se figur 1 för områdeskarta). Kvarteret ligger rent geografiskt mycket centralt, och angränsar i norr till Norra Bantorget. Inom en 500 meters radie ligger Stockholms Centralstation och Sergels torg. På så sätt ligger kvarteret i nära anslutning till några av Stockholms mest besökta platser.

Trots detta är denna del av Stockholms stadskärna inte i närheten av lika välbesökt som tidigare nämnda platser. Stockholms stad tog 2017 fram ett underlag för trafikflöden av fotgängare på Stockholms centrala gator vilket visar att trafikflödet är avsevärt lägre runt Norra Bantorget (se figur 6). Även om trafikflödet på både Vasagatan och Kungsgatan är mycket högt, så minskar antalet fotgängare när de närmar sig detta område. I Stockholms stads program för City beskrivs det hur de gamla stenstadskvarteren i Norra Klara karaktäriseras av slutna fasader och få entréer. Detta har

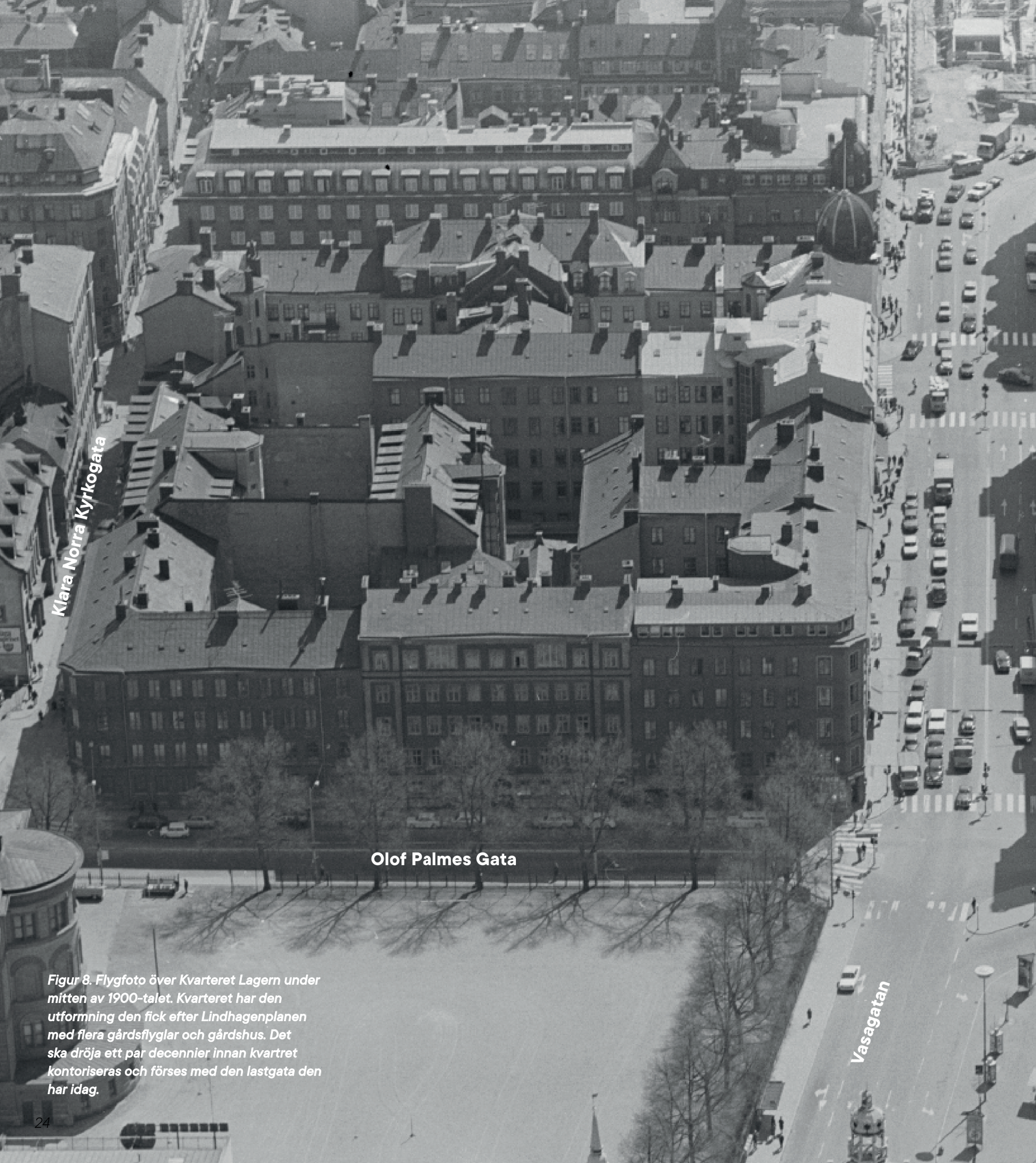
Figur 6. Karta över gångflöden per dygn på Norrmalm. Gångflödet på Kungsgatan mot Hötorget ligger på 40 000 per dygn, men sjunker drastiskt mot kvarteret Lagern ner till 23 000. På Klara Norra Kyrkogata, där entréerna till gårdarna ligger i dagsläget, har ett människoflöde på under 1000 personer på dygn. Detta kan ses som mycket lågt i centrala Stockholm. Skala 1:10 000

gjort att gaturummen i stadsmiljön inte blir levande och brist på aktiva bottenvåningar gör att besökare inte lockas i lika stor utsträckning (Stockholms Stad 2018a). I rapporten beskrivs att dessa kvarter har stor utvecklingspotential till att bli en levande och unik stadsmiljö om de stängda gårdarna tillgängliggörs, öppnas upp mot gatan och görs om till attraktiva vistelseplatser (ibid).

Sannolikheten att trafikflödet runt dessa kvarter kommer att öka i framtiden är stor i samband med att Västra City byggs ut. Området är tänkt att knyta ihop den gamla stenstaden och Klarakvarteren med Kungsholmen genom att överdäcka spårområdet norrut, och på sikt sträcka sig hela vägen till Hagastaden (se figur 7) (ibid). På så sätt ligger kvarteret Lagern både i de väletablerade kulturhistoriskt viktiga Klarakvarteren, samtidigt som det knyter an till ett av Stockholms stadskärnas stora utvecklingsprojekt.

Figur 7. Karta över Norrmalms arkitektoniska områden. Kvarteret Lagern ligger i nära anslutning till alla tre arkitektoniska områden och i och med utvecklingen av Västra City kan kvarteret komma att passeras av fler fotgängare och potentiella besökare. Skala 1:10 000

Kvarterets historia

Stockholm är en stad fylld med gröna gårdar. Majoriteten av dessa är dock bostadsgårdar gömda innanför kvartersstadens hus med låsta grindar. Därför är gårdarna till stor del otillgängliga (Mehlis 1998). Stadens innergårdar har dock spelat en historiskt viktig roll och dess användning och utseende har förändrats flera gånger fram till idag. Under 1640-talet fastställdes den första rutnätsplanen för Stockholm och flera av gårdarna som kom till under denna tid finns kvar idag, om än i en ny skepnad.

Under 1700-talet användes gårdens yta för vardagens nödvändigheter. Gårdsutrymmet användes för handel, matlagning, stall och uthus att hyra ut till drängar. Under 1800-talet gjorde industrialiseringen intåg och en stor del av Stockholms befolkning började lönearbete. Detta ledde till att de alldagliga verksamheterna på gårdarna dog ut (ibid.). Samtidigt skedde en kraftig befolkningstillväxt och människor tvingas bo tätare vilket gjorde att hälsförhållandena blev allt sämre. 1866 antogs en ny plan för staden, Lindhagenplanen, där Stockholms rutnätsplan utvecklades ytterligare. Staden försågs med fler bostäder, avloppssystemet utvecklades och gatanätet utvecklades med esplanader med tydliga siktlinjer (Hall 1999). Gårdarna blev helt slutna ut mot gatorna och fylldes med flyglar, gårdshus, dass och tvättstugor. Förutom att förse de boende med faciliteter var gårdarna främsta syfte att förbättra ljusinsläppet i lägenheterna (Mehlis 1998).

Olof Palmes Gata

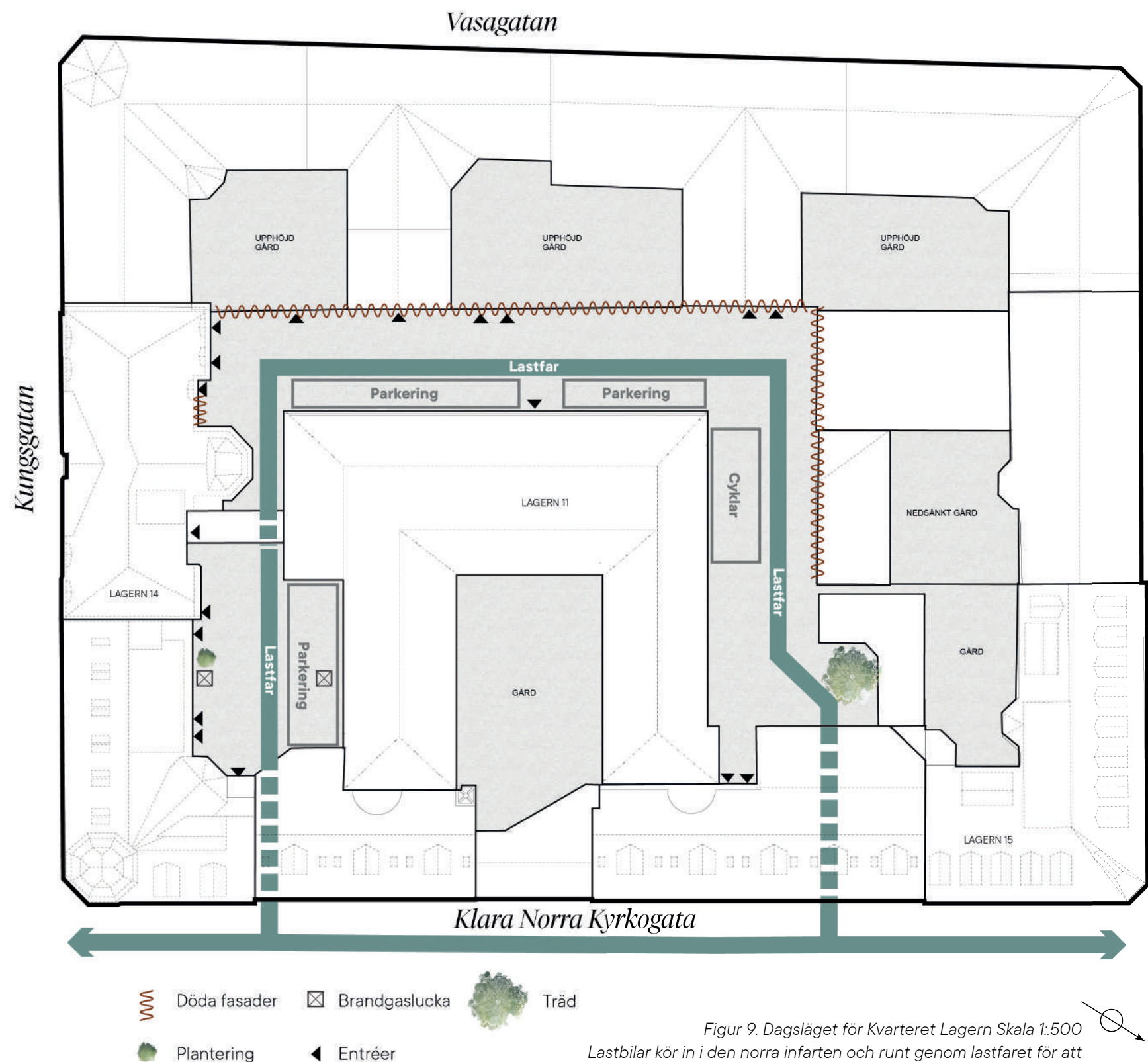
Figur 8. Flygfoto över Kvarteret Lagern under mitten av 1900-talet. Kvarteret har den utformning den fick efter Lindhagenplanen med flera gårdsflyglar och gårdshus. Det ska dröja ett par decennier innan kvartret kontoriseras och förses med den lastgata den har idag.

I samband med att Lindhagenplanen etablerats började Kvarteret Lagern byggas. Kvarteret utgör som tidigare nämnt en del av Norrmalms klassiska stenstadsstruktur, och ligger i utkanten av de gamla Klarakvarteren. Kvarteret byggdes som ett slutet kvarter med en sammanhängande palatslik fasad längs Kungsgatan. Kvarteret bestod av flera olika fastigheter med bostäder och gårdsutrymmet inom kvarteret fylldes av vinkelhus, gårdshus och spontant utplacerade uthus (se figur 8). Gården har alltså historiskt inte varit en grön besöksgård (Mehlis 1998).

Under 1980-talet kontoriserades i princip hela kvarteret, Gårdsflyglarna revs och dagens Lagern 11 byggdes (se figur 9). I samband med rivningen byggdes även dagens garage under fastigheten och lastfaret anlades med en tydlig in- och utfart för effektivisering av kvarteret (ibid.).

Från bostadsgård till lastfar

I dagsläget används gårdsutrymmet i kvarteret Lagern som ett lastfar för godshantering inom kvarteret. Marken är beklädd med betongsten i halvförband, men beläggningen är inkonsekvent och byter riktning på flera ställen (se figur 11 och 12). Stora delar av marken har sättningar och har byggts upp med fyllnadsmassor mot vissa entréer.

Figur 9. Dagsläget för Kvarteret Lagern Skala 1:500
Lastbilar kör in i den norra infarten och runt genom lastfaret för att sen komma ut på Klara Norra Kyrkogata igen längre söder ut. Idag används lastfaret till stor del som parkering

Delen av lastfaret som sträcker sig parallellt med Klara Norra Kyrkogata möts till stor del av fönsterlösa gavlar och bakdörrar och upplevs därför som en baksida (se figur 9). Här finns även en handfull parkeringsplatser och avfallskärl för restauranger som har entréer ut mot Vasagatan. Den södra delen av lastfaret möter fasader med fönster och har ett par entréer. Här finns 5 parkeringsplatser och två ventiler/brandgasluckor. Utöver detta finns även en liten plantering med rhododendron, sockblomma och skuggröna samt två belysningsstolpar.

Fasaderna för Lagern 14 är putsade i ljusa gula, roströda och gröna färger (se figur 11 och 12). Hela fasaden har en markant sockel på cirka 60 centimeters höjd av ljus plåt. Ut mot Klara Norra Kyrkogata är sockeln av granit. Lagern 11 har en ljus vit puts.

Grönstruktur på Norrmalm

Norrmalm har totalt 65 parker och/eller gröna rum. En stor majoritet av dessa ligger dock lokaliserade på de norra delarna av Norrmalm runt St Eriksplan. Precis intill kvarteret Lagern ligger dock Norra Bantorget, en stadsdelspark med både gräsmatta, perennplanteringar och stora träd. Parken har länge varit en viktig plats för arbetarrörelsen och utgjort mötesplatsen för demonstrationerna på första maj. Parken är

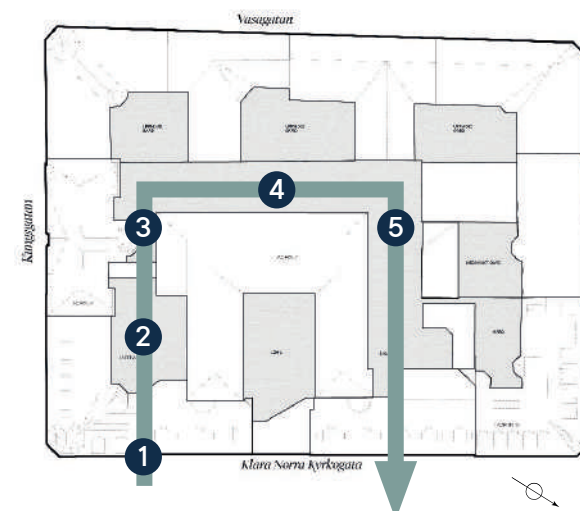
Figur 10. Parkplan över södra Norrmalm Skala 1:10 000. Precis nordväst om kvarteret Lagern ligger Norra Bantorget. Ett par kvarter öster om Norra Bantorget ligger Centralbadets gård som är fylld med grönska. I övrigt är antalet parker på södra Norrmalm få. Norrmalms resterande 55 grönytor ligger norrut, runt St: Eriksplan och Odenplan. Egen karta baserad på Stockholms parkplan.

dock helt omgiven av trafikerade vägar och har ett begränsat antal sittplatser vilket gör den mindre lämpad för längre vistelse.

Ett par hundra meter öster om kvarteret Lagern och Norra Bantorget ligger Centralbadets gård (se figur 10). Gården är mycket lummig och har stora dammar med fontäner, praktfulla rabatter och mycket gamla träd. I dagsläget används gården för uteservering för tre restauranger, men själva trädgården är fri att besöka för alla. Kvarteret Lagerns framtida utformning och funktion kan ses som en mindre version av Centralbadets gård, dock med mycket större begränsningar när det kommer till ljus-, mark- och växtförutsättningar.

Kvarteret Lagern i framtiden

I december 2021 publicerade Stadsbyggnadskontoret ett startpromemoria för planläggning av Lagern 11, 14 och 15. Syftet med detaljplanen är att utreda möjligheten till att utveckla kvarteret med fler kontorslokaler, handel och service. Dessutom syftar detaljplanen till att undersöka möjligheten till att omvandla delar av fastigheten till bostäder. Den gällande detaljplanen från 1987 lät ändra användningen i kvarteret från bostäder till kontor och handel (Stockholms stad 2021a). På så sätt syftar den pågående planläggningen till att låta delar av fastigheten återgå till dess ursprungliga

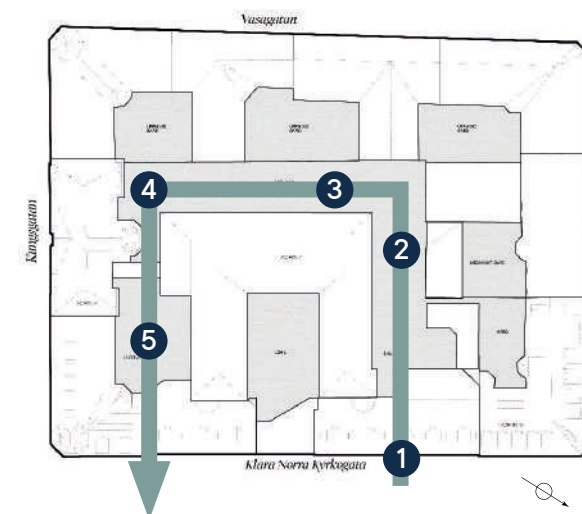
Figur 11. Orienteringskarta för foton i lastfaret. Bilderna visar genom en rörelsessekvens hur stora delar av det högsjala rummet möts av döda gavlar och används för parkering av privatfordon. Skala 1:800
Fotona är tagna under vintern/våren 2023.

användning.

För att kvarteret ska kunna förses med fler kontor och nya bostäder föreslås kvarteret utvecklas med fler husvolymer. Detta innebär alltså att kvarteret kommer förtätas. En grundförutsättning för att förtätningen ska vara möjlig är därför att det lastfar som nyttjas för godshanteringen tas bort. I och med detta frigörs de delar av lastfaret som inte kommer att bebyggas i samband med förtätningen (se figur 13). Stadsbyggnadskontoret önskar därför att de nya gårdarna utvecklas från den hårdgjorda gömda yta det är idag till gröna gårdsmiljöer som förser stadsdelen med rekreativa värden och ekosystemtjänster. Detaljplanen utreder därför möjligheten till införa en godshanteringscentral i kvarteret och bygga om lastfaret till en grön mötesplats för boende och besökare i Norrmalm (Stockholms Stad 2021a). Förtätningprojektet är alltså en grundförutsättning för att de gröna gårdarna ska komma till, då fastighetsutvecklingen finansierar gårdsupprustningen. Den planerade förvandlingen av kan även ses som en del av den planerade utvecklingen av den västra staden. Kvarteret Lagern sammanlänkar de två områdena och kan bli en social mötespunkt mellan stenstaden, det modernistiska city och västra staden.

Exakt hur gårdarna kommer att användas är inte säkert. Lagern 11 kommer efter förtätningen fortsatt vara kontorslokaler och därför kan innergården fungera som kontorsgård under dagtid. I lokalerna ut mot Vasagatan och Kungsgatan ligger i dagsläget flera olika restauranger och caféer och gårdarna kan med stor sannolikhet komma att

Figur 12. Orienteringskarta för foton i lastfaret. Bilderna visar genom en rörelsesekvens hur stora delar av det högsjala rummet möts av döda gavlur, Markbeläggningen är ojämn och lastfaret upplevs ogästvänligt. Skala 1:800. Fotona är tagna under vintern/våren 2023.

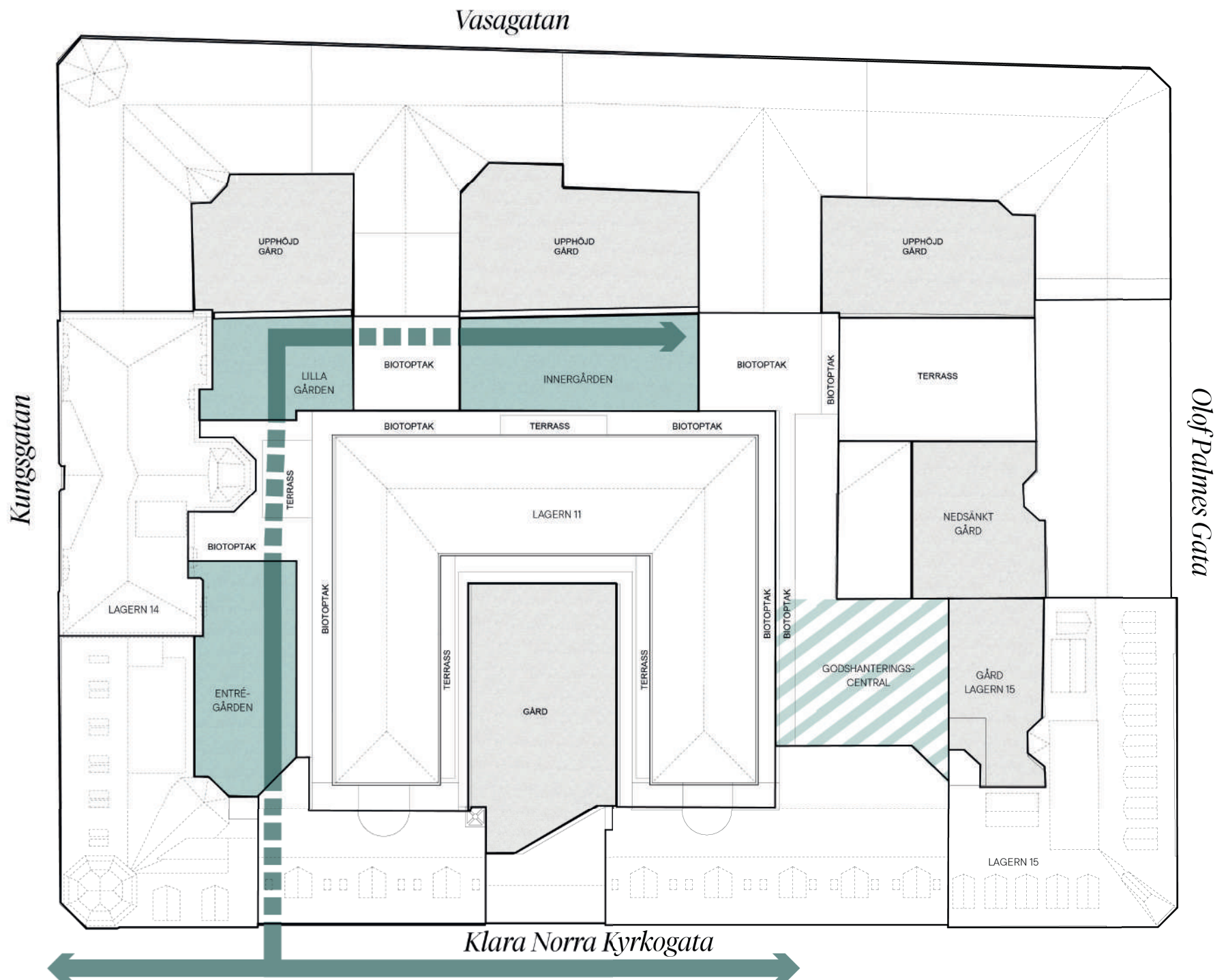
användas som uteservering för de olika verksamheterna. Planläggningen av Kvarteret Lagern 11,14 och 15 gick till samråd i april 2023 och beräknas antas under hösten 2023.

De nya gårdarna

Strategisk Arkitektur har tagit fram ett förslag på hur förtätningen skulle kunna se ut (se figur 13). De nya bostäderna har lokaliserats i gamla kontorslokaler i Lagern 15 och nya lokaler för kontor, handel och service möjliggörs genom en kombination av påbyggnation på Lagern 11 och tre nya huskroppar som spänns in mellan huskropparna över det gamla lastfaret (se figur 14 och 15). Färgpaletten blir densamma mot befintlig bebyggelse men de nya fasaderna på Lagern 11 förses med en granitsockel som knyter an till fasadsockeln mot Klara Norra Kyrkogata.

De nya huskropparna förändrar gårdsutrymmet från en lång slinga till tre gårdsrum. Dessa planeras bli semioffentliga gårdar för stadens invånare att besöka. De tre gårdarna kommer att vara sammanlänkade genom öppna valv och portiker. För att nå de två inre gårdarna (Innergården och Lilla gården) från gatan måste besökarna alltså passera igenom den första, Entrégården (se figur 14 och 15).

Exakt vilken användning gårdarna kommer att få är inte säkert, men kommunen önskar aktiva gårdsutrymmen med möjlighet för sociala möten och mycket grönska. Eftersom

Figur 13. Kvarteret Lagerns planerade omvandling. Skala 1:500
Lastfaret tas bort och bebyggs till stor del. De överbyggda delarna får gröna ängstak. Kvar blir tre gårdsrum (markerade i blått) som omvandlas till gröna sociala gårdar med möjlighet för uteservering och längre vistelse. Godshanteringen sker i den nya godshanteringscentralen och gårdarna blir helt bilfria.

det i dagsläget ligger en rad restaurang- och caféverksamheter i kvarteret ut mot Kungsgatan och Vasagatan kan gårdarna till viss del tänkas komma att användas till uteserveringar. Innergården (se figur 13) möts av flera kontorsentréer och kan i framtiden komma att användas av de anställda under dagstid. Eftersom exakta användningsområden inte är specificerade behöver gestaltningen av gårdarna vara flexibel och användbar för flera användningsområden samt fungera

både dagtid, eftermiddag och kväll. I och med att stora delar av gårdarna ska byggas om kommer det innebära stora insatser att spara nuvarande markbeläggning och plantering. Gårdens dagsskick är dessutom slitet och marken är mycket ojämn och sprucken. Att spara den lilla växtbädd med rhododendron som finns på Entrégården kommer därför innebära stora insatser. Därför kommer förslaget för detta arbete utgå ifrån varken markbeläggning, plantering eller utrustning sparas.

Bjälklaget

I princip hela kvarteret ligger på ett bjälklag. Under gården ligger ett garage, och på så sätt har gården vissa begränsningar. Bjälklag kan se olika ut, men gemensamt är att de har en begränsad belastningsförmåga. Bärigheten varierar från punkt till punkt, och är generellt sett högst vid dess bärpunkter, det vill säga stolparna som håller upp bjälklaget (Svensk Byggtjänst u.å.). Därför är det rimligt att tänka att den största belastningen placeras ovanför dessa.

Figur 14. Sektion över gård 1 och 2 i kvarteret Lagern efter planerad ombyggnation. Gårdarna skiljs åt en ny huskropp som sammanlänkar Lagern 11 och 14. Passagen under behålls öppen på samma sätt som den är i dagsläget och besökare kan ohindrat röra sig från Klara Norra Kyrkogata in till och mellan gårdarna. För orientering, se markering i karta ovan. Skala 1:200

För att veta hur mycket bjälklaget kan belastas måste en utredning av en konstruktör göras. För Kvarteret Lagerns bjälklag finns ingen sådan utredning ännu. Därför går det inte att veta bjälklagets exakta kapacitet. Lastfaret har i sin tidigare användning belastats av tung trafik med lastbilar upp till 20 ton och därför går det att anta att bjälklaget är relativt starkt. Dock är pelarna varken placerade i rakt rutnät eller jämt fördelat, och därför är det svårt att uppskatta bjälklagets bärighet i dess svagaste punkter. På grund av avsaknad av utredning kommer träd placeras på eller i nära anslutning

till pelarlägen, för att göra en sån tillförlitlig gestaltning som möjligt. Upphöjda bäddar utan träd eller större buskar (under 400 mm) kommer placeras utanför pelarlägen i större utsträckning, med motiveringen att lastbilar parkerat där. Eftersom det finns begränsad information om bjälklaget görs antagandet att bjälklaget inte har något utnyttjbart djup för växtbäddar, utan hela växtbäddens djup kommer vara ovan markhöjd. Den exakta bärigheten för bjälklaget måste utredas vidare. Det kommer dock inte rymmas inom denna uppsats.

När planteringar anläggs på bjälklag måste växtbäddens utformning anpassas. Bjälklagets tillåtna maxlast styr hur mäktig bädden kan utformas (se figur 16). Även bjälklagets djup påverkar om växtbädden kan vara nedsänkt eller helt och hållet måste vara upphöjd. Om bjälklaget är svagt måste växtbädden och växtmaterialet anpassas. Generellt sett är det växtsubstratet som står för den största delen av belastningen i en plantering, och växtmaterialet bidrar bara men en liten last. Dock kan träd och större buskar med tiden bli tunga, och därför är det viktigt att ta växtens slutgiltiga storlek i beaktning (Research Institute of Sweden AB 2021).

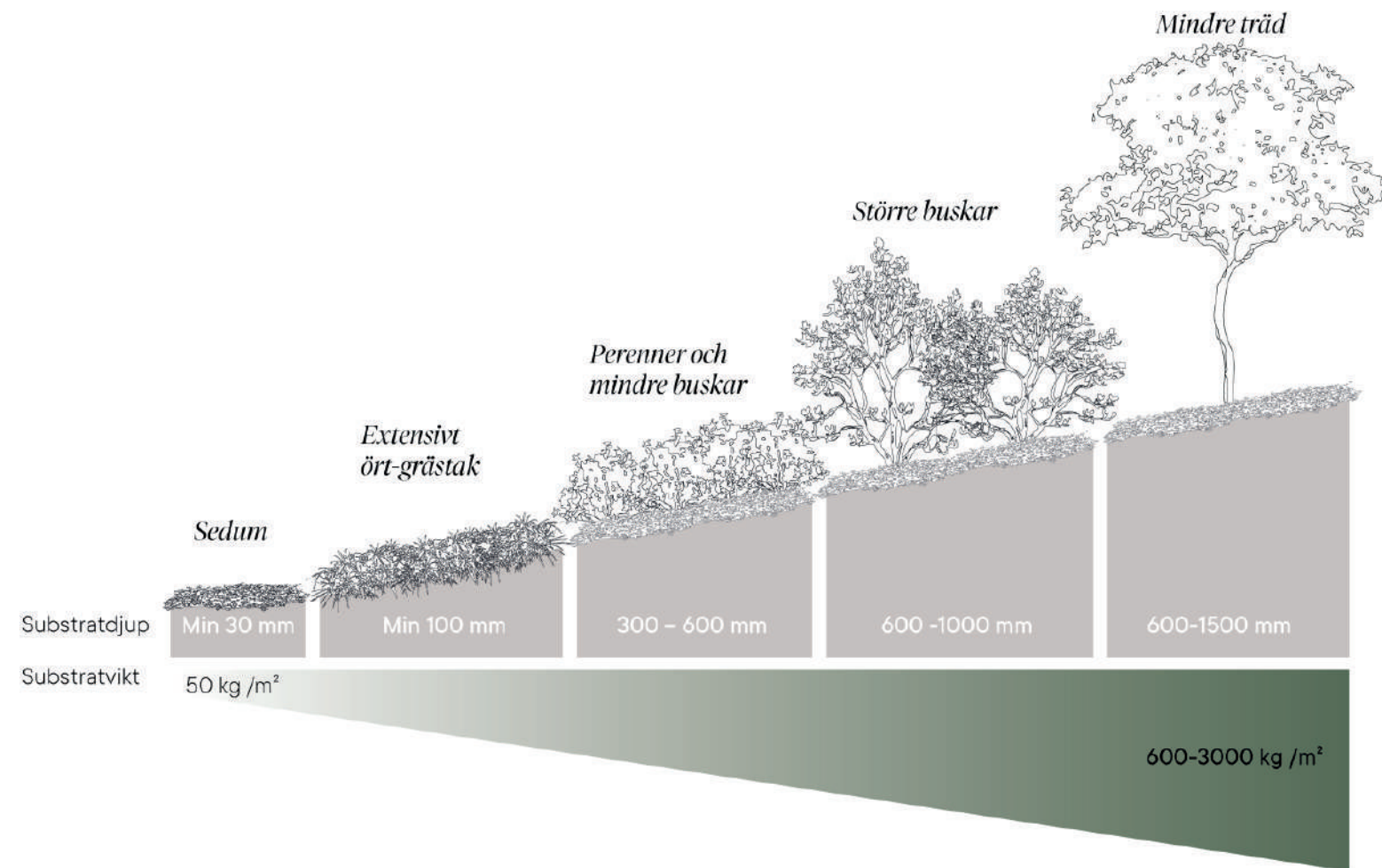
Figur 15. Sektion över gård 2 och 3 i kvarteret Lagern efter planerad ombyggnation. Gårdarna skiljs åt en ny huskropp med en öppen passage under. Besökare kan enkelt röra sig mellan gårdarna. Gård 3 är dock den sista gården och nås enbart genom att gå igenom gård 1 och 2. För orientering, se markering i karta ovan. Skala 1:200

Detta arbete syftar inte till att konstruera växtbäddar, men växtbäddens djup på denna plats påverkar platsens utformning. Eftersom växtbäddar bara kan placeras på vissa platser och jorddjupet inte kan vara hur massivt som helst så blir denna aspekt ändå relevant när det kommer till gestaltningen av gården. Framför allt växtbäddar som inrymmer träd kommer placeras med varsamhet i förhållande till befintliga bjälklagsritningar.

Ljus- och växtförhållanden på gårdarna

Redan innan förtätningen har gårdsrummet en mycket begränsad tillgång av solljus (se figur 17 och 18). I och med att gården blir mindre och huskropparna blir högre kommer ytterst få solstrålar att nå gårdarna. Dessutom kommer de, precis som i dagsläget, bli helt begränsade till sommarhalvåret. Huskropparna i söder och väst mot Kungsgatan och Vasagatan inte byggas om och det är framför allt de nya huskropparna som skiljer av gårdarna från varandra som påverkar ljusförhållandena på de nya gårdarna (se figur 19 och 20). Gårdarna är alltså mörka och kommer att fortsätta att vara mörka.

Även om gårdarna har begränsat solljus kan de komma att upplevas ljusare på grund av reflektion av solstrålar i fasaden. De nya huskropparna som delar av gårdsrummen består av en stor andel glas och reflekterande metallytor. Detta kan påverka ljuset på gårdarna och göra dem ljusare än förväntat. Hur detta påverkar växterna är inte säkert. Växter kan tillgodogöra sig en viss andel solljus, dock är det inte

säkert till vilken grad (Sofia Eskilsdotter). Därför kommer majoriteten av växtvalen vara anpassade till helskugga, men gårdarna kan potentiellt komma att fungera som halvskuggiga växtmiljöer.

Det går inte att förneka att människor generellt sett gillar att vistas i sol, samtidigt som lokalklimatet i städer blir allt varmare vilket gör skuggplatser till ett värdefullt tillskott i den framtida staden (Tabatabaie et al. 2019). Bristen på ljus i gårdsrummen påverkar inte bara besökare utan även urvalet av växter som kan användas. På grund av detta måste växtmaterialet vara anpassat för att kunna leva med mycket begränsade soltimmar (helskugga).

Figur 16. Illustration över förhållandet mellan substratvikt och växtbäddens djup. För att kunna plantera större buskar och mindre träd behövs generellt sett växtbäddar på över 600 mm för att vegetationen ska överleva. Vikten på bädden är beroende på typ av substrat, men för träd kan bäddarna ofta komma att väga över 2000 kilo per kubikmeter, då utan växtens vikt inräknad. Större bäddar ställer på så ätt högre krav på markens bärighet. Egen illustration baserad på Grönatakhandboken.

Dagvatten

Utöver den begränsade ljusstillgången kommer vattentillgången göra platsen till en svår växtmiljö. Samtidigt som gårdarna står inför en skyfallsproblematik kommer gårdarnas växtbäddar utsättas för hård torra under stora delar av året. Utan konstbevattning kommer växtmiljön bli mycket svår. Även om ett mycket vattenhållande substrat som bjälklagsjord Typ C (Bara mineraler u.å.; Hasselfors u.å.) används kommer bevattning behöva ske minst varannan vecka under sommarhalvåret för att ge goda växtförhållanden till mindre träd. För att skapa växtbäddar som inte behöver regelbunden bevattning skulle gårdarna inte kunnat förses med någon större vegetation utan perenner och mindre buskar som kan växa i torra mörka miljöer. Detta i sin tur påverkar vistelsevärdena på platsen.

Därför kommer gestaltningen utgå ifrån att gårdarna får en viss grad av konstbevattning. På grund av gårdens unika förutsättningar och karaktär kan det vara motiverat att lägga resurser på detta för att ge platsen höga upplevelsevärden. Att leda dagvattnet till bäddarna kan vara en lösning för att minimera konstbevattningen, samtidigt som det kan innebära problem vid skyfall om bäddarna inte ligger i brunnlägen. På grund av begränsad tillgång till information om bjälklaget kommer därför växtval göras med konstbevattning som en förutsättning i detta arbete.

Litteraturöversikt

*Stadens offentliga rum är en av dess viktigaste
tillgångar (Stockholms Stad 2021b).*

Vistelsevärden i den trånga staden

Urbana fickparker lyfts ofta som en viktig del av staden för att reglera mikroklimat, vind och skapa gröna korridorer (Forman 2014). Fickparker kan dock bidra med fler positiva effekter än ekologiska. Flera forskningsstudier visar hur natur och vegetation har positiva effekter på både vår mentala och fysiska hälsa (WHO 2016). Dock är små urbana grönytor förmåga att bidra med dessa hälsoeffekter inte lika klagjorda, och framför allt inte vilka element som är nödvändiga för att en plats ska bli en attraktiv social mötesplats. Detta kapitel kommer redogöra för en del av den forskning som finns på fickparker och hur dess utformning kan göra den mer eller mindre populär.

Vikten av uppehållsmöjlighet

För att en plats ska bli välanvänd måste det finnas möjlighet till att sitta. Möjlighet att sitta innebär möjlighet till längre uppehåll vid en plats. William Whyte (2010) skriver i sin klassiska bok *The Social Life of Small Urban Spaces* om vikten av att kunna sitta för att en plats ska bli populär att besöka. Hans omfattande studie av några av New Yorks fickparker och torg visade att den enskilt viktigaste aspekten för att få folk att uppehålla sig på en plats en längre stund var just möjligheten att sitta. Människor stannar vid platser där det går att sitta och om det inte finns plats att sitta kommer det naturligt bli färre som sitter där (Whyte 2010). Detta togs i beaktning i gestaltningen av gårdarna i kvarteret Lagern och stort fokus lades på att få in ett stort antal sittplatser.

Whyte lyfter även behovet av bekvämlighet och menar att det är viktigare att sittplatser är socialt bekväma än fysiskt bekväma. Det är självklart en fördel om en sittplats är bekväm, har bra sitthöjd och ryggstöd, men för att skapa lyckade urbana mötesplatser är möjligheten att välja olika typer av sittplatser av större betydelse. En plats som medför valmöjligheten att sitta i sol, skugga, i mitten, vid sidan, själv eller i grupp blir en plats som lockar den bredaste besöksgruppen. För att möjliggöra alla dessa typer av sittplatser på små ytor menar Whyte (2010) att den bästa

lösningen är en kombination av sittplatser inbyggda i designen och lösa möbler. Genom att låta planteringsbäddar, trappsteg, murar och andra typer av kanter bli möjliga att sitta på kan besökare placera sig på ett mer spontant sätt än med fasta möbler. Att kunna flytta på sittplatser ger också både en upplevelse av och möjlighet till valfrihet på ett sätt fasta möbler inte kan (ibid). Vid gestaltningen användes därför flera olika typer av sittplatser och gårdarna försågs med både skyddade och mer exponerade platser. En kombination av fasta, lösa och informella sittplatser användes för att skapa en variationsrikedom på gårdarna. Grönska för människors välmående Träd och vegetation är centrala element för att strukturera och skapa en dynamik i staden. Vegetation reglerar klimatet, skuggar varma gator och fördröjer dagvatten (Lee & Maheswaran 2011; Stockholms Stad 2021b). Dessutom bidrar vegetation med sinnesupplevelser, stärker mänskligt välbefinnande, tydliggör orienterbarheten i staden och skapar identitet (Lee & Maheswaran 2011). Förutom att bidra med ekologiska och estetiska värden fungerar vegetation rumsskapande. Växter, planteringar och träd har en mycket god förmåga att strukturera, dela upp och skapa skyddade rum i staden. Trädkronor skapar skyddande tak, stammar bildar pelarsalar och planteringsbäddar fungerar som låga väggar för att skapa rum i staden (Robinson 2016). På så sätt kan urban vegetation ses som både skyddande, platskapande och rumsbildande.

Det finns tydliga samband mellan att få besökare att stanna upp på en plats och närvaron av träd. Whytes studie från 1980 synliggjorde att de mest populära platserna för vistelse var de som erbjöd möjligheten att sitta under trädkronor. Han menar att trädkronorna skapar en upplevelse av trygghet och att människor gärna samlas under och omkring träd (Whyte 2010). Träd kan på så sätt bidra till att förankra en plats och skapa naturliga samlingspunkter för besökare. I gestaltningen av gårdarna infördes flera träd, i syfte att skapa struktur, tak och rumslighet. På grund av den begränsade tillgång på information om bjälklaget placerades träd strategiskt vid bärpunkter i bjälklaget och mycket stora trädarter undveks.

Även övrig vegetation spelar en viktig roll för fickparker, framför allt för besökarens upplevelse av platsen. Det finns flera olika studier där personer fått studera foton, bilder och besöka platser fysiskt, där olika gröna inslag visat sig spela en central roll för upplevelsen av platsen (Nordh & Østby 2013; Vogt et al. 2013; Lindal & Hartig 2015). I en studie från 2015 undersöktes gröna gaturums förmåga att ge mental återhämtning. Studien visade att gator med en hög andel växtbäddar gav en högre upplevd återhämtning än gator med lite eller inga växtbäddar (Lindal & Hartig 2015). 2013 undersöktes invånare i Dresden och Krakows inställning till klättrväxter i stadsrummet. Studien påvisade att invånarna i de båda städerna upplevde att klättrväxternas närvaro i stadens rum både stärkte gaturummen rent estetisk och höjde livskvaliteten i staden (Vogt et al. 2013). Samma år undersökte Helena Nordh och Kjesti Østby om och isåfall

hur små urbana grönytor kan ge en upplevelse av rekreation för besökare. Resultatet av studien visade att deltagarna upplevde att stor andel naturliga element såsom blommor och växter, gräs och vatten hade en större möjlighet till att bidra till rekreation än hårdgjorda ytor. Studien visade även på att dåligt skyddade platser och parker med få sittplatser upplevdes ha sämre förmåga till att bidra med rekreativa effekter (Nordh & Østby 2013). Vegetation av alla möjliga slag spelar alltså en viktig roll för allmän uppfattning och upplevd möjlig rekreation hos en plats. Detta fångades upp i gestaltningen genom att förse platserna med både blommor, buskar, träd och små fontäner.

Skala

I och med att staden blir tätare ökar även kraven på stadsrummen. Jan Gehl (2010) beskriver hur täta städer skapar mer attraktiva och levande städer, men betonar samtidigt att täthet kan se olika ut. För att en tät stad ska upplevas som attraktiv och bli levande krävs det en hög frekvens och kvalitet av stadsrum. Om rummen som bildas mellan huskropparna blir för mörka och saknar mötesplatser kan de upplevas otrygga och oinbjudande, vilket i sin tur kommer leda till att stadslivet. Det är därför centralt att skapa stadsrum med träd, ljus och platser att stanna upp vid för att få en levande tät stad.

Skala är avgörande för att skapa attraktiva stadsrum. Förhållandet mellan gaturummets bredd och husens höjd spelar en stor roll för hur stadsrummet upplevs. På samma sätt spelar den övergripande skalan i stadsrummet stor roll. Människan är utformad för att uppleva sin omgivning i gånghastighet, samtidigt som många städer utvecklas med bilen som huvudperson. Detta leder till att gaturummen blir bredare och huskropparna högre. Denna typ av utformning har visat sig ge negativa effekter på det mänskliga livet i staden (Gehl 2010), då stora höga gaturum ger en kall, utblottad och opersonlig känsla för invånarna. För att skapa levande hållbara städer med människan i fokus måste därför den mänskliga skalan tas i hänsyn (ibid.).

Samtidigt som breda gator och stora hus gör att människan känner sig exponerad och oinbjuden kan även trånga gaturum skapa obehag hos besökaren. En smal gränd med höga hus blir mer omslutet och skyddat, men risken finns att fotgängaren känner sig utblottad, instängd och otrygg i det högsmala rummet (ibid). Båda dessa aspekter togs i hänsyn till gestaltningen för att skapa en mänsklig skala på platsen utan att få gårdarna att kännas trånga eller för mörka.

Referensprojekt

*Tre referensplatser användes som inspiration och stöd för gestaltningen.
Referensplatserna är alla relativt små gårdar som gränsar mot fasader med minst 2
sidor. Detta för att ha så liknande förutsättningar som de slutna gårdarna i kvarteret
Lagern som möjligt. Gårdarna som valts ut har alla någon form av karaktärsskapande
grönska.*

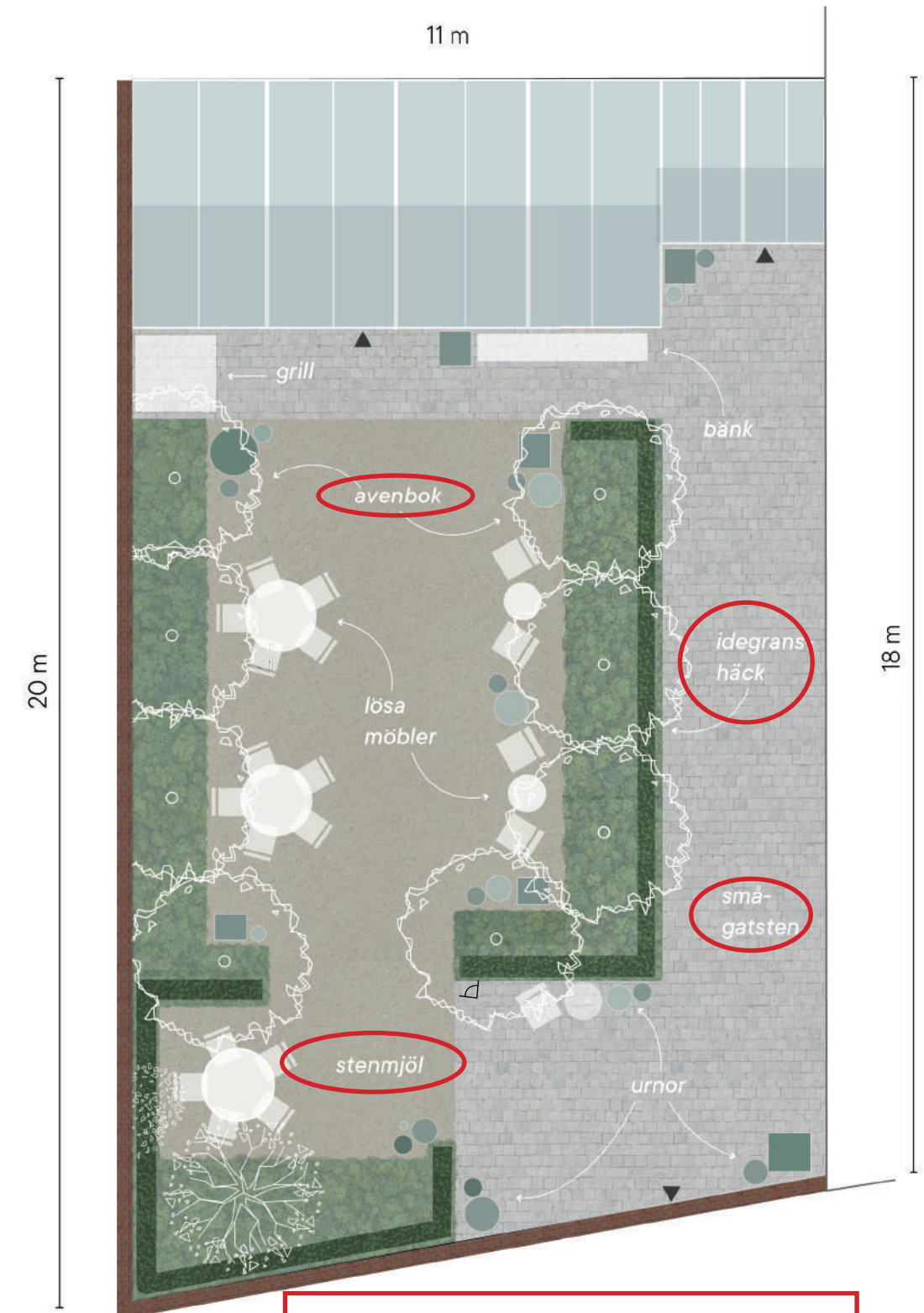
Ett hems gård

På norra Östermalm i området Lärkstaden ligger det lilla hotellet Ett Hem. Hotellen är gamla bostadshus byggda under tidigt 1900-tal och mellan huskropparna ligger en liten gård inklämd, ritad av landskapsarkitekten Ulf Nordfjell. Den kantas av tegelmurar och möter gatan med en stor träport. Gården tillhör hotellet och går att entra genom det lilla växthuset som binder samman gården och hotellet. Marken

är belagd med smågatsten och grus och har två huvudsakliga vistelserum, ett lite större och ett lite mindre. Det större ramas in av uppstammade avenbokar som sticker upp ur en mörkt grön och vit perennplantering. Det mindre rummet ramas in av en uppstammad mörklila syrén. Hela gården är fylld med lösa möbler placerade så besökare kan sitta både i större grupper eller själv. Utöver planteringarna har gården ett stort antal urnor och lådor med blommor (se figur 22).

Figur 21. Foto över det stora rummet på Ett hems gård. Sittplatserna är orienterade längs kanterna med växtligheten som skydd och avenbokarna ger platsen en lummig känsla. © Annika Myhre/Resfredag.

Figur 22. Illustrationsplan för Ett hems gård. Gården är rumsligt uppdelad i två rum, ett större och ett mindre. Tegelmuren runt gården skapar tillsammans med vegetationen ett skyddat och inramat intryck. Skala 1:100

Karaktärsanalys

Gården är väl inramad av mur och byggnader. Den har även flera inramningar inom sig, bestående av trädraden och idegranshäckarna. Markbeläggningen har en klassisk känsla och bidrar till uppdelningen av rörelsestråk och vistelseplatser. Stenmjölet blir en mjuk matta där besökaren bjuds in att slå sig ner, och smågatstenen blir underlaget till de mer aktiva passagerna. Gårdens många lösa element bidrar till en extra detaljnivå och skapar en personlig, välkomnande och trygg känsla. Dessa bidrar även till att ge platsen en informell känsla vilket bjuder in besökaren till att slå sig ner och flytta på stolar som den önskar. De begränsade och tydligt markerade entréerna i växthuset och porten mot gatan stärker känslan av trygghet ytterligare, samtidigt som det ger gården ett privat intryck. Platsens lösa möblering skapar en upplevd frihet samtidigt som dess placering bjuder in till både större grupper och ensamma besökare. Det första, stora "rummet" med stenmjöl är möblerad längs kanterna och har en öppen passage i mitten. Stolarna längs den södra långsidan är placerade så att rummet får en exponerad mitt och en skyddad kantzon (se figur 21). Det lilla "rummet" i gårdens nordvästra hörn har enbart en sittgrupp vilket skapar en upplevelse av intimitet och avskildhet mot det större öppnare rummet.

Ta vidare

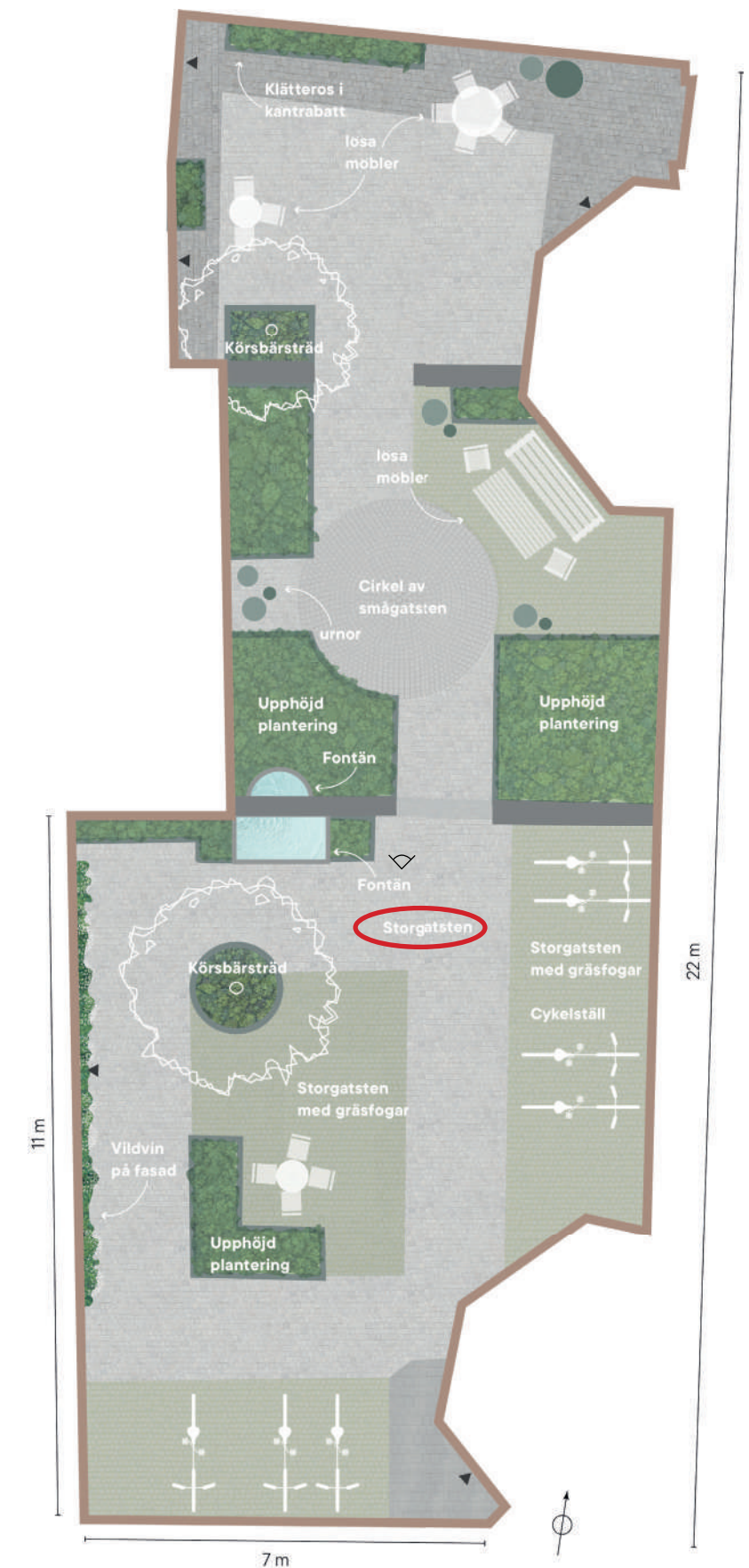
- *Separering av zoner för rörelse och vistelse*
- *Användande av lösa objekt för en personlig och hemtrevlig känsla*
- *Användning av vegetation för att rama in platsbildningar*
- *Orientering av sittplatser - trygg i rygg*

Kvarteret Cassiopea

Mitt inne i Gamla Stans oregelbundna kvarter ligger kvarteret Cepheus. Kvarteret består av flera små gårdar sammanlänkade med valv och gångar genom husen vilket ger en möjlighet att upptäcka och gårdsrummen i turordning. I det intilliggande kvarteret ligger Kvarteret Cassiopea. Gården är inte ihopkopplad med de andra gårdarna utan omges av huskroppar åt alla håll. Under 1930-talet genomfördes en gårdssanering av Cepheus och gårdarna rensades från uthus och gjordes till Gamla stans första större park. Det fanns liknande planer för kvarteret Cassiopea men dessa kom aldrig att genomföras. Under 1980-talet genomfördes en varsam men rejäl upprustning av gården där dess nuvarande karaktär kom till (Mehlis 1998).

Gården är helt sluten ut mot omgivande gator och nås genom portuppgångar från Själagårdsgatan. Gården är med hjälp av låga kalkstensmurar indelad i tre rum som knyts samman av gångar med storgatsten (se figur 23). Det södra rummet är det största av de tre och är försett med cykelställ för de boende.

Här finns även växtbäddar med bärbuskar, ett körsbärsträd och en liten vattenspegel. Det mittersta rummet pryds av en cirkel av smågatsten, rabatter fyllda med krydd- och örtväxter och en grupp med lösa parkmöbler i trä (se figur 24). Även här finns en liten fontän. Det sista rummet är även det försett med ett körsbärsträd. Längs kanterna finns en klassisk bård av planteringar med spaljéer för rosor och intill dessa står en mindre grupp med cafémöbler. Hela gården är belagd med gatsten, men de olika ytorna markeras med hjälp av en variation av sand- och gräsfogar samt olika riktningar på sättningarna. Längs med södra kortsidan och västra långsidan är fasaderna till stor del beklädda med vilt klättrande klättrväxter.

Figur 23. Illustrativ situationsplan över kvarteret Cassiopeas gård. Gården är smal och relativt liten men tack vare de tre rum som skapats med hjälp av murar och planteringar får gården flera olika vistelsezoner och funktioner. Underlag från *Stockholmsgårdar*. Skala 1:120

Karaktärsanalys

Trots gårdens knappa storlek ger dess olika rum en upplevelse av variation på gården. Markbeläggnings riktningar bidrar till rumsbildandet och tillsammans med de relativt stora rabatterna skapas en intim sittplats i det mittersta rummet. Gården är ganska trång med ges liv av de gröna fasaderna som skapar en mjuk känsla i hela gårdsrummet. Materialvalen är robusta och ger gården en typisk Stockholmskaraktär. Gården har dock en relativt liten andel möbler vilket gör att möjligheterna för längre vistelse blir begränsad för de boende. Användandet av klättrväxter i flera nivåer (lägre rosor och högre vildvin) skapar en variationsrikedom i detaljnivå och drar ner skalan på platsen. Den lilla fontänen ger gården liv och en mjuk ljudbild.

Ta vidare

- Skapandet av mindre rum med hjälp av murar och vegetation
- Nyttjandet av det vertikala rummet för maximal grönska
- Användandet av markbeläggning för att skapa rumsligheter
- Vattenelement för att skapa platsidentitet och ge en ljudbild till platsen.

Figur 24. Kvarteret Cassiopeas gård är liten men mycket lummig. Ytan effektiviseras genom att låta växter klättra på fasaderna, och gården har gestaltats med klassiska inslag så som en cirkel av smågatsten. © Susanna Blåvarg.

John F. Collins Park

John F. Collins Park är belägen i centrala Philadelphia, USA. Parken ligger inkilad mellan huskropparna i Philadelphias affärsdistrikt och fungerar som en liten gömd grön oas i staden.

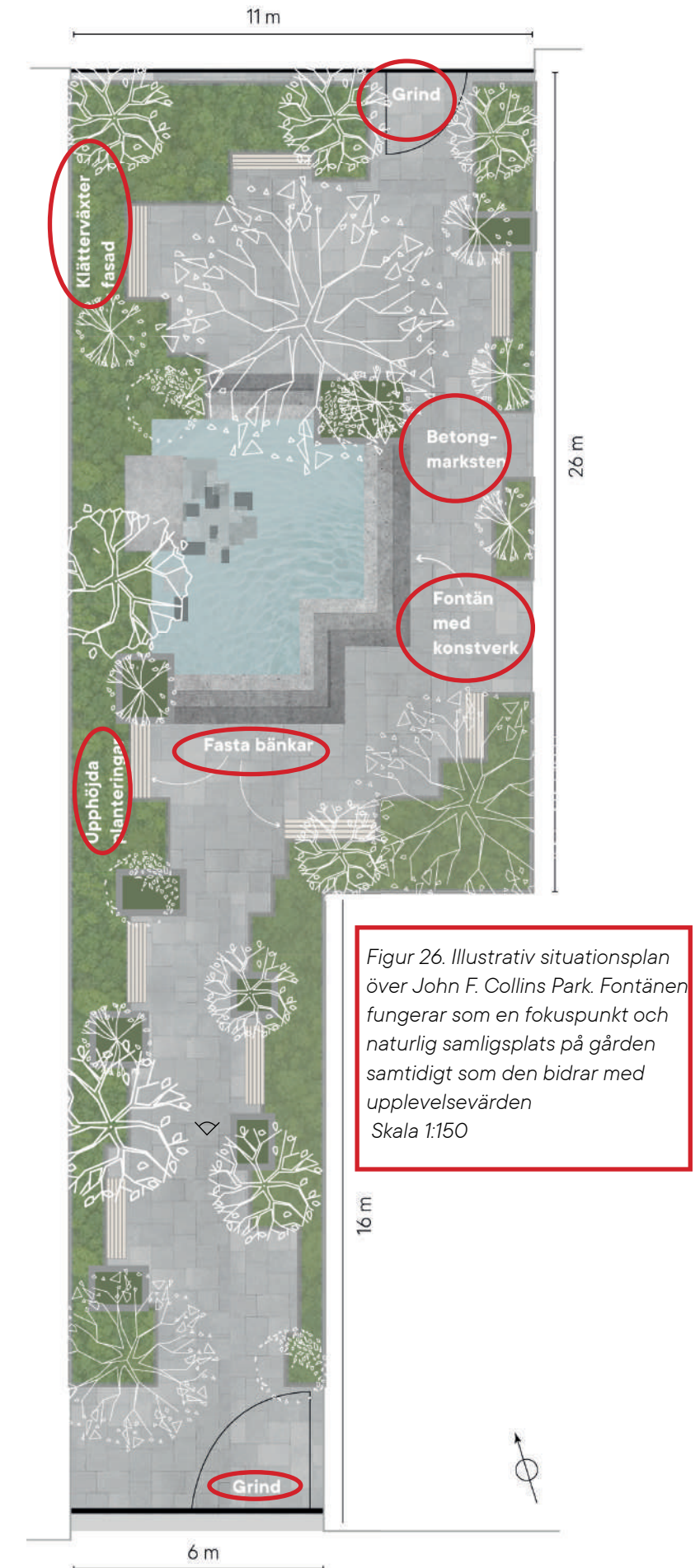
Parken är öppen från två håll och respektive öppning möter gatan med varsin utsmyckad järngrind som ramar in platsens entréer (se figur 26). Parken är designad av John Francis

Collins och gick under namnet Chestnut Park när den öppnades 1979. Parken blev dock inte offentlig förrän 2011, då den renoverades och öppnades för allmänheten med namnet John F. Collins Park (Center City Philadelphia u.å.)

Parken är tänkt att fungera som en tillflyktsplats från det stressiga gaturummet och dess design är inspirerad av Philadelphias rika natur och ursprungsbefolkning. Gårdens

Figur 25. John F. Collins Park. Vegetationen skapar ett vackert skuggspel, och fontänen skapar ett mjukt ljus på platsen. © The Cultural Landscape Foundation.

Figur 26. Illustrativ situationsplan över John F. Collins Park. Fontänen fungerar som en fokuspunkt och naturlig samlingsplats på gården samtidigt som den bidrar med upplevelsevärden. Skala 1:150

väggar är täckta av klättrande murgröna och är fylld med både gröna perenner, uppstammade buskar och stora träd (se figur 25). I parkens mitt finns en liten nedsänkt fontän med statyer inspirerade av ursprungsbefolkningens totems. Besökarna kan komma nära vattenspegeln genom att sätta sig på de trappsteg som leder ner i fontänen. Utöver denna informella sittplats har parken en blandning av fasta parkbänkar, lösa stolar och lösa bord. En del av planteringarna är i upphöjda bäddar kantad av stenmurar som också används som informella sittplatser (The Cultural Landscape Foundation u.å).

Karaktärsanalys

Gården upplevs som slutet och fungerar som en fristad i stadens gaturum. Det som synliggör parkens är grindarna som markerar parkens entréer. Förutsatt att grindarna är öppna kan de fungera inbjudande, men grindarna kan också göra att parken känns privat. Vegetationen i parken är till störst del arrangerad längs kanterna i parken och infasningar i planteringarna skapar små platser för bänkar. Vistelseplatserna i parken blir till störst del i kantzonen. Den stora fontänen i mitten av parken blir ett blickfång och en mittpunkt och de informella platserna runt den blir mer exponerade och synliga än kantplatserna. På så sätt har parken både mer skyddade och mer synliga sittplatser. Parken är väl beklädd med vegetation och klättrväxterna gör att platsen upplevs som omsluten av grönska, vilket kan tänkas bidra till upplevelsen av en skyddad grön oas.

Ta vidare

- *Mycket vegetation på liten yta*
- *Nyttjande av väggarna för vertikal grönska*
- *Vattenspegel som fokuspunkt*
- *Kombination av formella och informella sittplatser*
- *Tydliga entréer*

Gestaltningen

I en varm, tät och hård stad gömmer sig en plats i kontrast. En grön oas, svalkande och frodig, med plats att umgås, slå sig ner och avskärma sig från stadens brus.

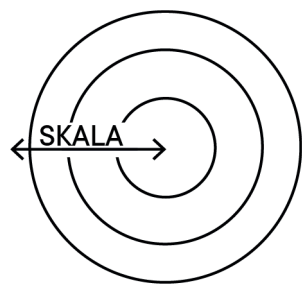
Grunden till förslaget

Gestaltningförslaget grundar sig i en kombination av informationen från litteraturoversikten, platsstudien och referensplatserna. Litteraturoversikten har använts för att identifiera riktlinjer kring hur en fickpark i en tät stad får människor att stanna till, få en plats för samvaro och uppleva en kontrast mot stadens hårdhet i form av grönska. Platsstudien utgjorde grunden för arbetet, och utifrån platsens förutsättningar och möjligheter har sedan teorierna från litteraturoversikten applicerats utifrån kvarterets förutsättningar. Referensplatserna har använts som inspiration för utformningen av platsen när det kommer till rumsindelning, användande av vegetation och materialval.

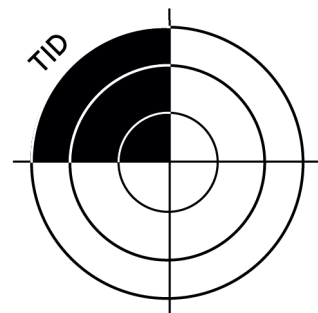
Bärande idé

Den bärande idén för platsen tar avstamp i en vision om en hemlig grön oas i den täta staden. Platsen ska locka in besökare, men samtidigt upplevas som en skyddad fristad i den hårda trafikerade staden. När besökaren skymtar en glimt av grönskan genom portiken lockas den in och överraskas sedan av de högsmala, frodigt gröna rummen. Platsen känns unik och frånskild från det hårda trafikrummet utanför, samtidigt som besökaren känner igen Stockholms stenstad i de klassiska materialvalen. Det finns gott om platser att sitta på, samtidigt som grönskan ger utrymme att sträcka ut sig på både bredden och höjden.

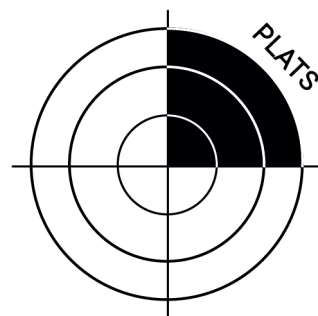
En ny plats i Stockholm

Skala: Arbetet har tagit avstamp i platsens förutsättningar både ur ett stadsutvecklingsperspektiv och ett kvartersperspektiv, för att sedan undersöka de individuella rummens förutsättningar. Genom att växla mellan olika skalor möjliggör arbetet en gestaltning som knyter an till Stockholms arkitekturhistoria, Norrmalms stadsbild och kvarteret Lagerns unika möjligheter.

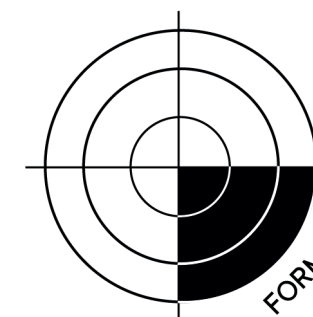

Tid: Gestaltningen grundar sig i en förståelse av platsens historiska användning och syftar till att skapa en ny plats mer lämpad för stadsdelens nuvarande och framtida behov. Genom att låta människan ta över gårdsrummet från lasttrafik skapas en ny offentlig plats som har möjlighet att bli en unik plats bland Norrmalms slutna kvarter.

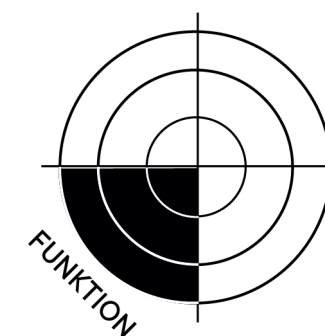

Plats: Även om gårdarna inte syns från gatan knyter de an till Stockholms klassiska stadsbild med slutna och skyddade gröna gårdar. Projektet ligger i centrala Stockholm och knyter ihop den klassiska stenstaden, det modernistiska och det framtida västra city. Gården knyter an till Norrmalms gröna rum och fyller en kompletterande funktion till den intilliggande öppna parken vid Norra Bantorget genom att vara en skyddad social plats.

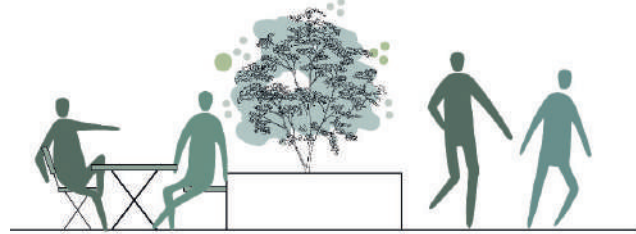
Form: Utformningen görs med gårdarnas ursprungliga form och användning i beaktning, samtidigt som den ger gården en funktion den tidigare inte haft. De nya växtbäddarna knyter an till granitsockeln i både höjd och material och växtval görs med koppling till Stockholms historiska gårdar. Utformningen syftar till att utstråla en tidlöshet där både dåtid och framtid möts. Gestaltningen görs med inspiration från den klassiska stenstadens formspråk men med den moderna stadens behov.

Funktion: Gårdarnas placering kan redan i dagsläget fungera som en unik besöksmiljö i Norrmalms slutna kvarter. Dessutom kommer det finnas ett ökat behov av skuggiga platser med höga besöksvärden i och med att våra städer blir allt varmare. Gårdarna utformas för att kunna ha en flexibel användning, där arbetande kan använda gårdarna som rastgård under dagtid för att sedan kläs om till en grön uteservering för café- och bargäster under eftermiddag och kväll. Gårdarna möbleras med en flexibilitet där en framtida förändrad funktion tillåts.

Principer

Rörelse och stillhet

Gårdarna utformas med två zontyper - rörelse och stillhet. Detta för att skapa trivsamma sociala mötesplatser skyddade från passerande, samtidigt som det enkelt går att röra sig mellan rummen. Robinson (2016) lyfter hur vegetation kan skapa skyddade platser och rumslighet, och Whyte belyser vikten av platser orienterade längs kanter för att ge besökare en trygg plats att vistas på. Därför skapas platser för stillhet intill och i skydd av vegetation. Genom att göra det enkelt att röra sig inom och mellan rummen minskas risken för besökaren att känna sig trängd eller exponerad. På samma gång bildas då vistelserum fredade från passage vilket gör att den sociala samvaron och möjlighet till rofylldhet förbättras.

Växtbäddar i flera nivåer

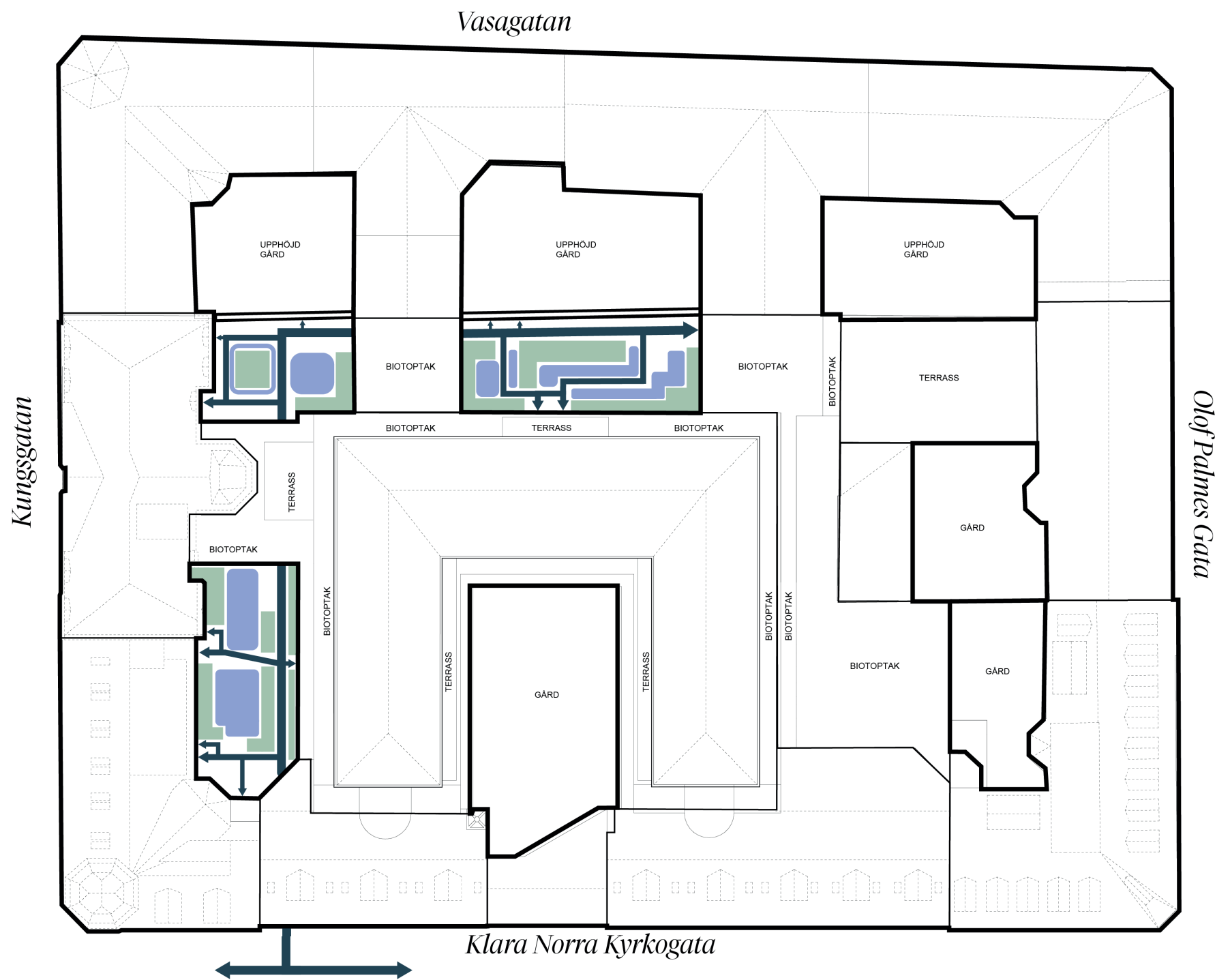
På grund av den begränsade belastningsförmågan på bjälklaget kommer samtliga växtbäddar vara upphöjda. Genom att låta bäddarna vara i olika höjder med högre bäddar i pelarlägen och lägre i svagare lägen kan mängden grönska maximeras utan att bjälklaget belastas mer än lämpligt. En varierande höjd skapar också dynamik på platsen och skapar rumsliga avgränsningar utan att besökaren känner sig instängd eller trängd.

Möbler för flexibilitet och föränderlighet

Gårdarna förses med både lösa möbler och fasta bänkar integrerade i växtbäddarna. För att gårdarna ska kunna fungera som en social mötespunkt i staden blir det nödvändigt med en stor andel sittplatser. Whyte (2010) förespråkar att det bör finnas lika många sittplatser som en plats har i meter omkrets. Även om dessa gårdar inte uppnår ett sådant högt antal sittplatser har ändå möjlighet till att slå sig ner stått som den mest centrala funktionen vid gestaltningen. De lösa möblerna välkomnar besökaren att anpassa platsen efter sina behov, samtidigt som de fasta bänkarna skapar en stabilitet och struktur till platsen. Murarna runt de upphöjda växtbäddarna kan fungera som informella sittplatser för besökare.

Tak drar ner skalan

Eftersom samtliga gårdsutrymmen är omgivna av höga hus finns en risk att gårdarna upplevs som instängda. Genom att använda olika "tak" på några meters höjd kan detta förhindras. Trädkronor, pergolor, och vajrar ovanför vistelseplatserna drar ner skalan till en mänsklig nivå och skapa en mer trygg upplevelse.

Programpunkter

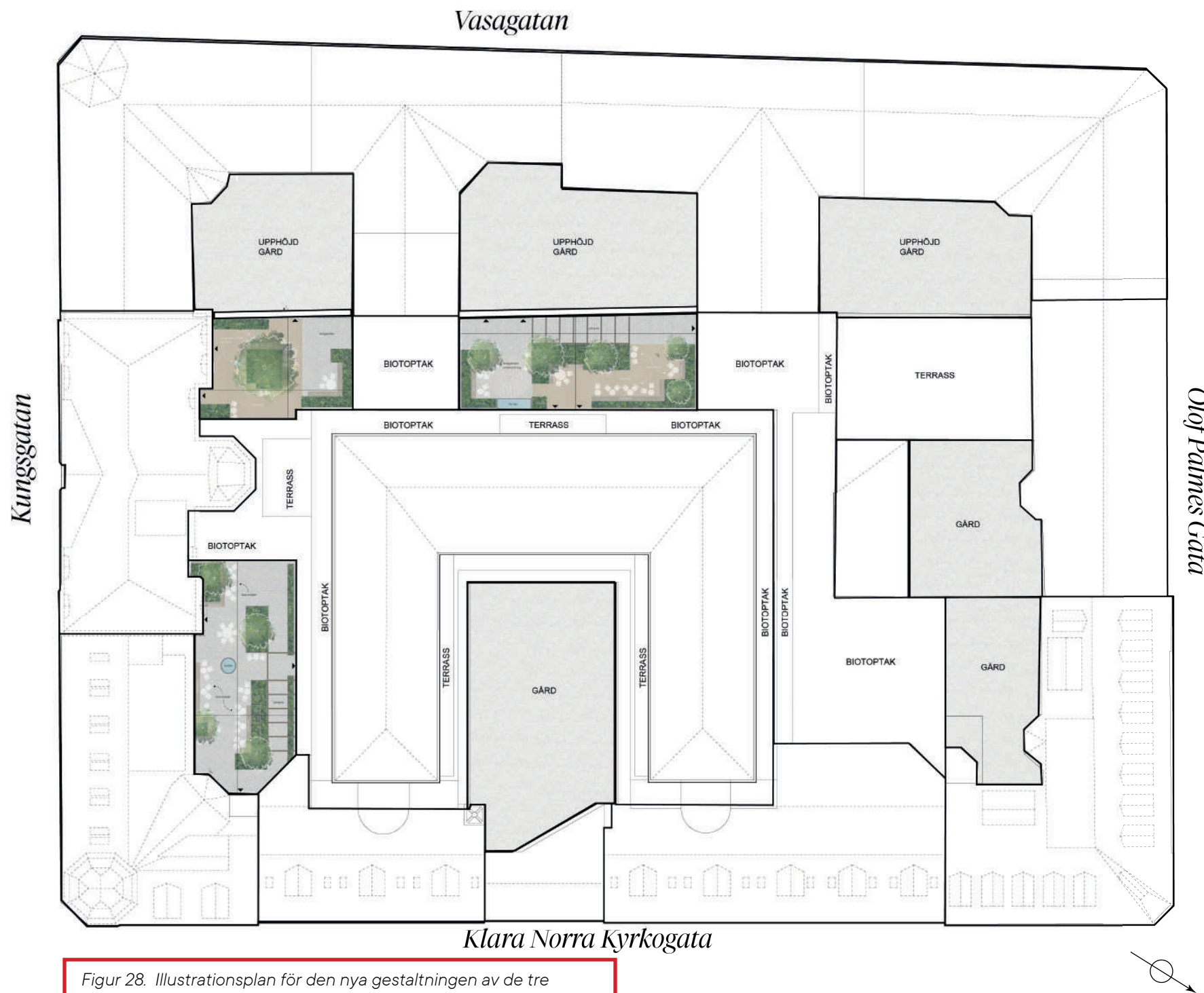
- Klä in gården i växtlighet för att skapa en hemlig grön oas i staden.
- Gott om sittplatser för både större och mindre grupper.
- Orientera sittplatser längs kanter och väggar för att skapa skyddade platser.
- Dela in gårdarna i zoner för rörelse och vistelse för att göra det enkelt att röra sig mellan gårdarna utan att vistelsezonerna blir genomfarter.
- Skapa större och mindre skyddade rum på gårdarna.
- Materialval med koppling till Stockholms befintliga gårdar för att koppla samman platsen med staden.
- Siktlinjer hålls öppna mot portiker för att locka in besökare på gårdarna.
- "Aktiviteter" som får besökaren att stanna på platsen.
- Hitta gårdens myllrande oförutsägbara karaktär från 1800-talet samtidigt som stenstadens struktur respekteras.
- Enhetlighet och unikheter. Upprepning mellan rummen i viss mån för att skapa en enhetlig känsla. Viss olikhet för karaktär.

Figur 27. Skala 1:500

Programplan för gårdarna. Genom att skapa tydliga stråk blir det enkelt att röra sig mellan gårdsrummen samtidigt som rummen med sittplatser blir fredade från passage. Pilar indikerar entréer.

Gårdarnas nya utformning

Figur 28. Illustrationsplan för den nya gestaltningen av de tre gårdarna. Det tidigare hårdgjorda lastfaret förses med prunkande gröna gårdar och blir en gömd grön oas på Norrmalm. Skala 1:500

Eftersom de tre gårdarummen är sammanlänkade och enbart har en entré från gatan har en funktionsuppdelning baserad på rörelse och vistelse gjorts. Detta för att besökare på ett enkelt sätt ska kunna röra sig mellan rummen samtidigt som vistelseytorna blir fredade från passage (se figur 27). Eftersom gårdarummen delas av offentligheten och de anställda vars kontor vätter mot gårdarna blir det ännu viktigare att det enkelt går att passera mellan gårdarna.

Rummen blir mindre och mer skyddade, samtidigt som den öppenhet som ombyggnationen till ett lastfar bidrog med bibehålls genom gångstråk med långa siktlinjer. Siktlinjer och fokuspunkter lockar besökaren vidare in på gårdarna och bjuder på en överraskande oas mitt i centrala Stockholm (se figur 28). Bäddarna placeras vinkelrätt i rummen och knyter an till gårdarnas historia genom att efterlikna de flyglar som tidigare fyllt gårdarummen. Istället för att skapa små mörka rum som flyglar fyller istället bäddarna gårdarna med grönska och skapar flera mindre rum för besökare att slå sig ner i.

Gårdarna har gestaltats med stort fokus på att få in mycket växtmaterial. På grund av brist på information om bjälklaget är samtliga växtbäddar upphöjda, dock i varierande höjder. Högre bäddar mellan 45-80 cm har placerats för att skapa mindre rum i de olika gårdarummen och har sedan kompletterats med lägre bäddar för att ge platsen ett dynamiskt och livfullt uttryck (se figur 32 och 33). Samtliga gårdarum har pryttts med planteringar längs fasad vid utvalda

platser för att knyta an till Stockholms gårdars historiska utformning. Bäddarna mot fasad kopplar an till granitsockeln och ger platsen dynamik och möjliggör fasadgrönka. Klätterväxter har använts för att få in en stor andel vegetation på platsen med begränsade växtbäddar. Klätterväxterna placeras mot fasad och klättrar på vajrar för att undvika fasadskador.

Även om gårdarna är relativt små till sin yta har de gott om luftrum över sig. För att dra ner skalan och motverka risken för att besökare ska känna sig exponerade förses samtliga gårdsrum med "tak" av olika slag. Taken är inte massiva och täta utan tillägg som skapar en upplevelse av skydd. Taken är skira för att inte begränsa det redan begränsade ljusinsläppet på platsen och utgörs av en blandning av byggda element, klätterväxter och belysning för att skapa en trivsamt miljö på gårdarna.

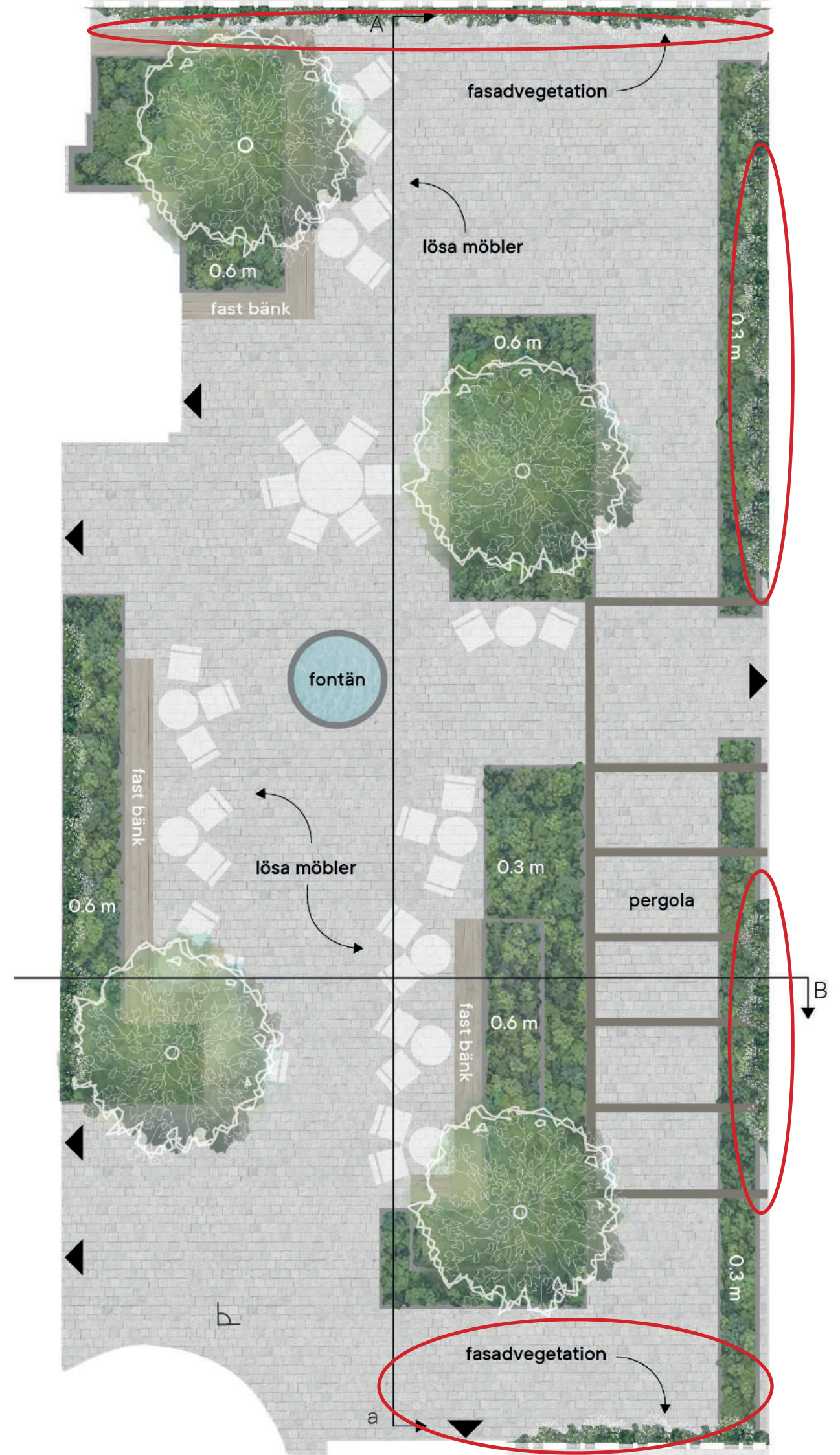
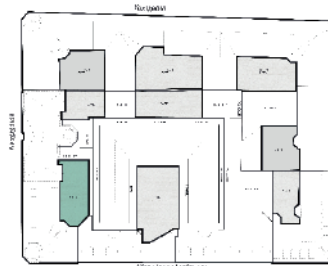
För att nå flera olika besöksgrupper har en kombination av stora och små sittgrupper placerats ut på gårdarna, så att både en ensam besökare och en större grupp ska kunna dra nytta av gården. Genom att skapa olika stora rum finns det både ensamma sittplatser i mindre rum skyddade av planteringar och sittgrupper placerade tätare ihop där besökare kan få samvaro och gemenskap.

Material och karaktär

Gestaltningen på gårdarna görs till stor del med material som återfinns i byggnaderna i kvarteret. De upphöjda växtbäddarna byggs av samma ljusgrå krysshamrade granit som den befintliga sockeln på husen för att skapa ett sammanhållet uttryck. Bäddarna utformas med samma material på samtliga gårdar för att ge den nya gestaltningen ett sammanhållet intryck. Markbeläggningen varierar dock mellan smågatsten och stensmjöl på de tre gårdarna för att skapa viss variation. De platsbyggda bänkarna av åldersbeständig oljad furu kompletteras med lösa bistro möbler av pulverlackerat stål i vitt, beige och lindblomsgrön som speglar de putsade fasadernas färgsättning.

Entrégården

Genom att leta sig in genom portiken på Klara Norra Kyrkogata möts besökaren av ett rum fyllt till höjden och bredden med grönska (se figur 30). Flera planteringar i olika höjder fylla med växtlighet såsom lagerhägg, astilbe och spetsmossa skapar en rumslig indelningar på gården, likt rumbildningen hos referensprojektet Ett hem (se figur 29). Lösa bord och stolar står placerade till vänster från gatuentrén och bildar tillsammans med fasta bänkar ett flertal sittgrupper att slå sig ner vid (se figur 30). Längs väggarna klättrar pipranka, och klematis högt längs vajrar och leder blicken upp mot himlen likt ett atrium. Mitt på gården står en stilla vattenspegel som skapar ett lugn och sinnlighet på platsen samtidigt som den lockar nyfikna besökare. Rumsligheten förstärks ytterligare av några mindre träd som fungerar som mindre tak. Under fötterna knastrar stenmjöl som även infiltrerar regnvatten. Om besökaren vill leta sig vidare in mellan gårdarna finns en gång av smågatsten som leder en under en gles pergola med klättrande växter förbi sittplatserna och vidare in under nästa portik in till nästa gårdsrum. Pergolan bidrar till att rama in siktlinjen in till nästa rum samtidigt som den skapar en inramning till gången (se figur 31 och 34).

Figur 29 Illustrationsplan över Entrégården. Måtten på bäddarna indikerar hur mycket de är upphöjda. Genom att ha bäddar i flera nivåer skapas mjukare kanter och en god överblick samtidigt som grönskan ges utrymme. (Placering markerad i översikten ovan)
Skala 1:80/A3

Figur 30 Illustrativt perspektiv över Entrégården. I perspektivet syns det stora vistelserummet för Entrérummet. De uppöjda bäddarna av ljus granit svämmar över med perenner och buskar vilket ger gården ett helt nytt uttryck. Vymarkering i figur 29.

Figur 31. Tvärsektion B-b.
Skala 1:80
Entrérummet är smalt och rymmer en passage under en pergola, två upphöjda växtbäddar och ett socialt rum med sittplatser. De höga fasaderna nyttjas genom att bekläs med koreansk pipranka och klematis.

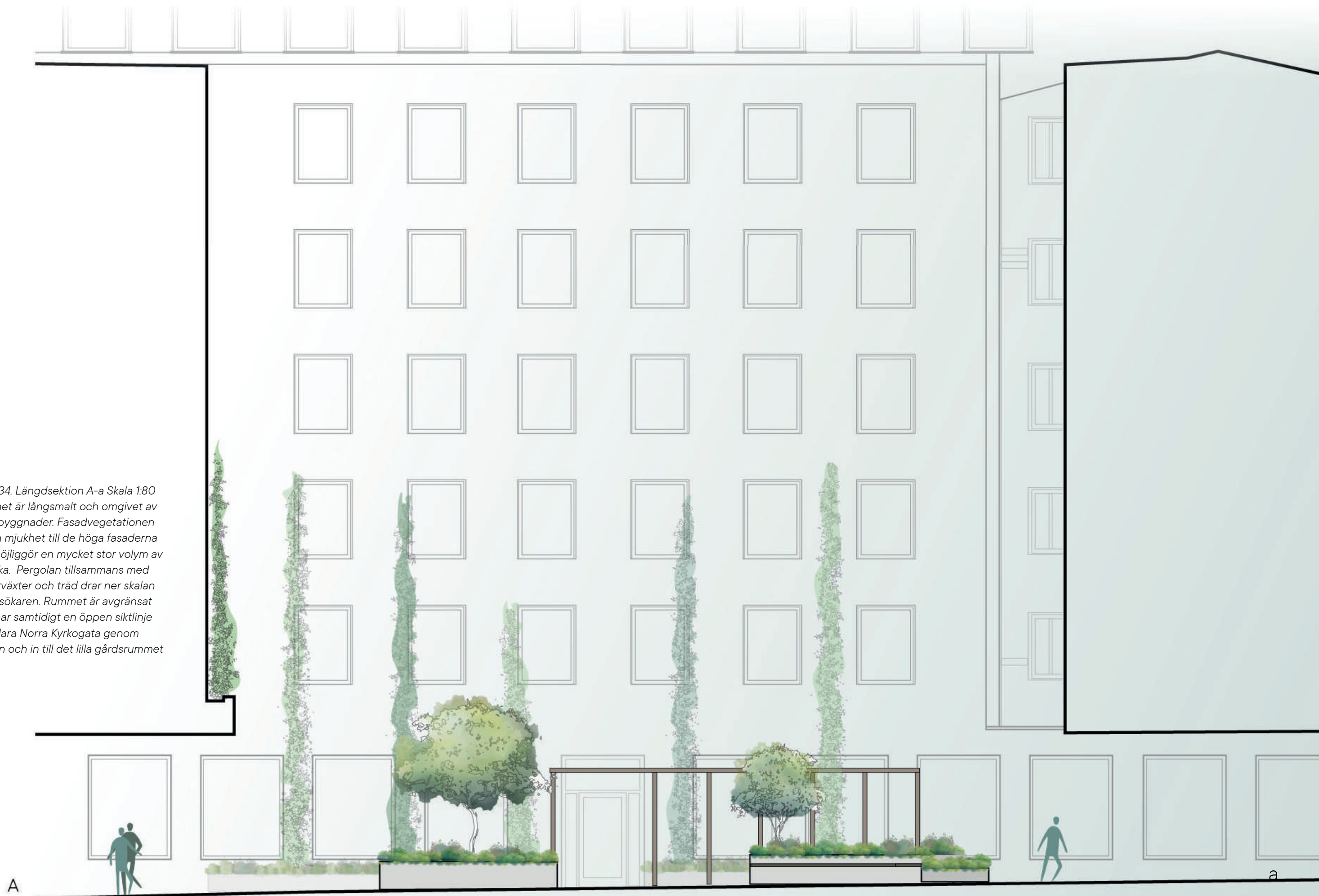

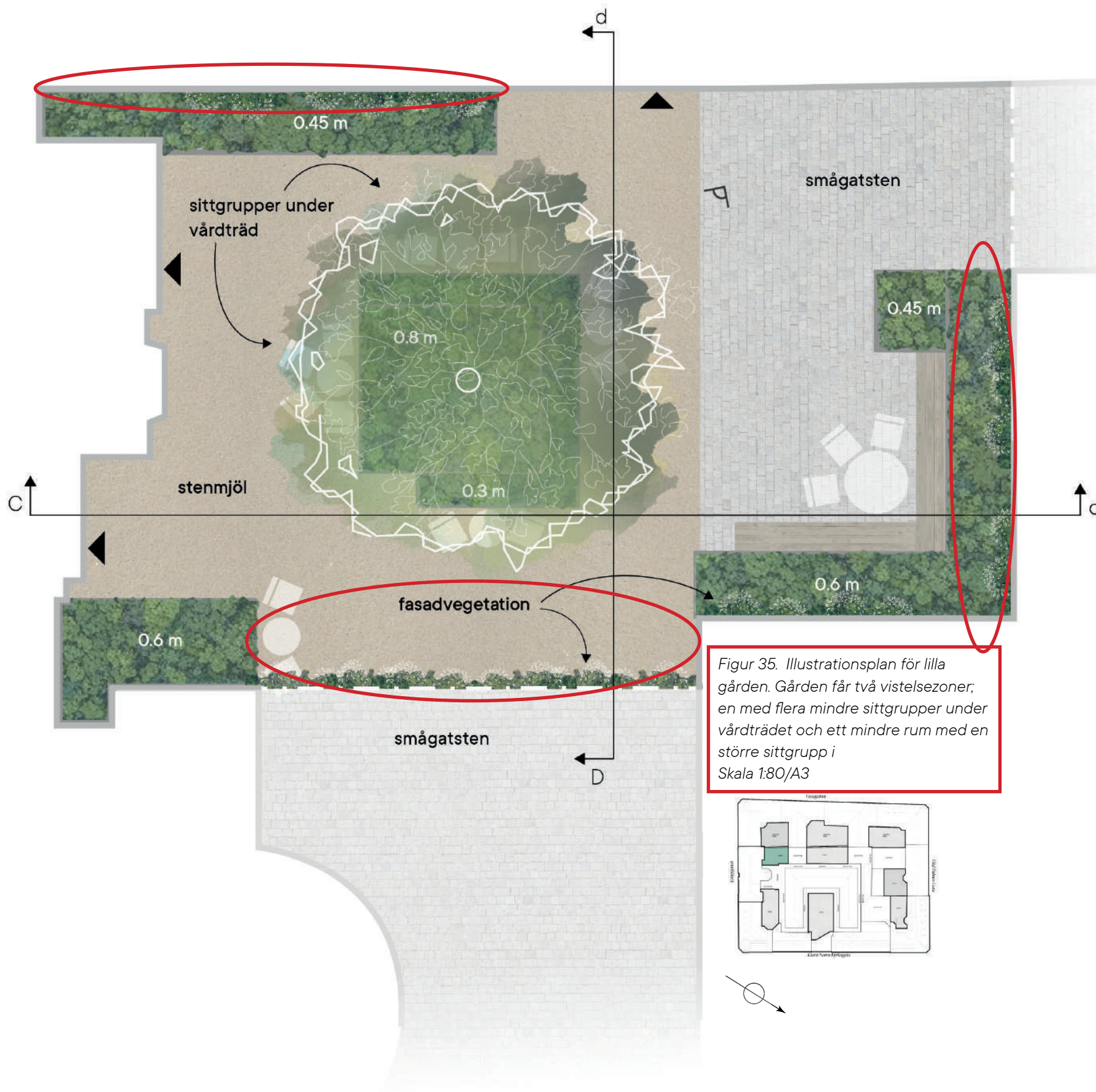
Figur 32. Detaljsektion. Genom att använda växtbäddar i flera nivåer får gårdarna ett mjukare intryck samtidigt som en variation av lägre perenner och större buskar och träd skapar dynamik.

Figur 33. Detaljsektion. I de högre bäddarna samsas större buskar och träd med perenner, medan i de lägre får perennerna breda ut sig själva.

Figur 34. Längdsektion A-a Skala 1:80
Rummet är långsmalt och omgivet av
höga byggnader. Fasadvegetationen
ger en mjukhet till de höga fasaderna
och möjliggör en mycket stor volym av
grönska. Pergolan tillsammans med
klättrväxter och träd drar ner skalan
för besökaren. Rummet är avgränsat
men har samtidigt en öppen siktlinje
från Klara Norra Kyrkogata genom
gården och in till det lilla gårdsrummet
intill.

Lilla gården

Det mellersta gårdsrummet, som också är det minsta av de tre, förankras av ett stort vårdträd i mitten av rummet. Trädet står i en upphöjd bädd med lummiga perenner som väller ner kaskadlikt över kanten och möter perennerna i den något lägre planteringen intill (se figur 37 och 38). Under trädet finns flera mindre sittgrupper att slå sig ner vid i skydd av den stora trädkronan (se figur 36). Även här kantas rummen av klättrande grönska längs fasaderna. Runt hörnet finns en större sittgrupp omsluten av växtlighet på ett golv av smågatsten (se figur 35).

Figur 36. Illustrerat perspektiv över Lilla gården,
Besökare kan enkelt passera genom rummet samtidigt
som andra kan slå sig ner under det stora trädet.
Vymarkering i figur 35.

Figur 37. Tvärsektion C-c Skala 1:80
Det stora trädet kommer med tiden fylla upp rummet
mer och mer och fungerar som ett lägre tak i det
högsmala rummet

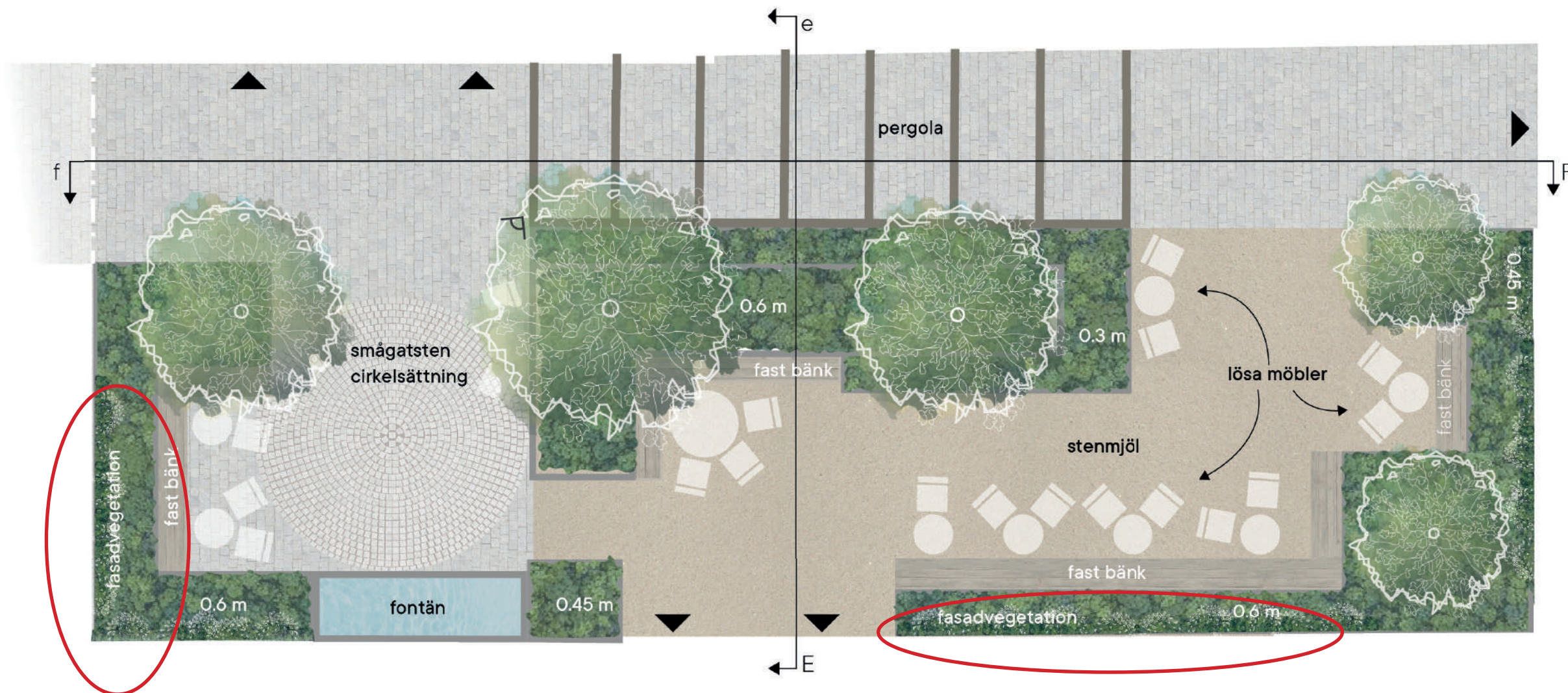
Figur 38. Tvärsektion D-d. Skala 1:80

Den Lilla gården är liten, men tack vare den angränsande upphöjda gården blir ljusläppet större och delar av gården får ett par timmar sol under sommarhalvåret. Den nya huskroppen (till vänster i bild) reflekterar solens strålar vilken bidrar till att ljusa upp gården ytterligare.

Innergården

Det sista och innersta gårdsrummet nås genom en portik från den lilla gården och öppnar sedan upp sig med ett flertal upphöjda växtbäddar i olika nivåer (se figur 41). Besökaren kan fortsätta framåt under en gles pergola eller svänga av åt höger för att ta sig in under den lummiga grönskan. Där möter besökaren ett litet rum med cirkellagd smågatsten och några sittplatser i skydd av trädkronorna (se figur 40). Besökaren lockas in av en liten fontän längs långsidan av

rummet som bidrar med ett mjukt ljud och en upplevelse av lugn och ro. Vidare in i grönskan finns ett flertal sittplatser för både mindre och större grupper tillsammans med en lång bänk som sträcker sig längs hela långsidan och delvis kortsidan av rummet (se figur 39). Bänken får en grön fond av pipranka som klättrar på varjar upp längs fasaderna (se figur 42).

Figur 39. Illustrationsplan för Innergården (markerad i översikten ovan). Skala 1:180/A3

Figur 40. En sensommarkväll på innergården i Kvarteret Lagern. Besökare kan slå sig ner längs den långa bänken eller vid de lösa möblerna för att umgås och njuta av gårdarnas grönska. Belysningen på vajer system bidrar till den mänskliga skalan och möjliggör användning av gårdarna under kvällstid. Vymarkering se figur 39.

Figur 41 Tvärsektion E-e. Skala 1:80

De nya bäddarna delar upp innegården i flera rum, Förbipasserande som vill ta sig in i byggnaden kan då röra sig utan hinder utan att störa de som slagit sig ner vid sittgrupperna. Den upphöjda gården intill ger innegården ett större ljusinsläpp och under sommarhalvåret får det norra höret direkt sol.

Figur 42. Längdsektion F-f. Skala 1:80
Gården fylls med grönskande perenner,
mindre träd och klättrväxter för att
besökaren ska känna sig omsluten av
grönska. Pergolan är placerad över
gångspassagen och förstärker siktlinjen i
rummet.

Växtval

Växterna som valts är till majoritet anpassade efter helskugga. Vissa arter är anpassade efter halvskugga på grund av den potentiella ljusstillingen från reflektion i fasad. På grund av den begränsade tillgången av vatten i kombination med platsens potential till att bli ett besöksmål har växtvalen förutsatt en regelbunden bevattning av bäddarna. Om bäddarna inte konstbevattas kommer enbart ett mycket litet urval av perenner kunna användas och det gröna tillskottet på platsen kommer bli avsevärt mindre. Därför värderas möjligheten till gröna vistelsevärden högre än låga skötselkostnader i detta fall. Växterna som valts är därför anpassade till skuggiga och fuktiga/friska växtförhållanden.

Växtvalen är en kombination av träd, buskar, perenner och lök. Den övergripande växtgestaltningen grundar sig i en idé om en grön oas i staden. Därför har gröna, storbladiga och vintergröna växter valts (se figur 48). Växtbäddarna fylls med ett friskt och frodigt grönt bladverk av funkia, bräken, adiantum, hjorttunga och fryle (se figur 43). Dessa kompletteras av spetsmossa, vit skogsaster och stjärnflocka (se figur 46 och 50) som bidrar med en skir mild blomning i vitt och ljusblått. Längs med väggarna klättrar koreansk pipranka (se figur 49), klematis (se figur 51) och vingfröranka ur en matta av vintergröna och skugggröna. I maj blommar häggmisplarna i mjukt vitt och ur den vintergröna mattan av skugggröna och lagerhagg spirar vita tulpaner och ljusblå camassior (se figur 45). När sommaren närmar sig sitt slut slår häggmispeln över till sprakande orange (se figur 47) medan lagerhäggen står stadigt med sina blanka gröna blad (se figur 44).

Figur 43. Gårdarna förses med gröna perenner och en skir blomning. © Studio Cullis

Figur 44. Lågväxande lagerhagg smyckar gårdarna med sina gröna blad året runt. © Planter

Figur 45. Camassia och tulpaner sticker upp ur grönskan på våren. Eget foto.

Figur 46. Pärlbräken och stjärnflocka bidrar med blomning och intressant bladverk till planteringarna. © Studio Cullis

Figur 47. Kopparhäggmispeln bidrar med ett kopparfärgat bladverk under sensommaren och hösten. © Studio Cullis

Figur 48. Storbladig grönska ger volym till planteringarna. Eget foto

Figur 49. Koreansk pipranka klättrar längs väggarna på gårdarna. Foto: Veg Tech

Figur 50. Småblommig skogsaster skapar en skir slöja i planteringarna. © Planter.

Figur 51. Klematisen bidrar med upplevelsenvärden med sin långa vita blomning. © Planter.

Växtförteckning

Vetenskapligt namn

Träd

Acer campestre 'Elsrijk'

Acer tataricum ssp. ginnala

Acer tegmentosum FK ENKÖPING

Buske

Amelanchier spicata FK FALUN E

Euonymus fortunei var. radicans 'Sarcoxie'

Prunus laurocerasus 'Mount Vernon'

Symphoricarpos 'Arvid' E

Tripterygium regelii TIARA® E (Ep Triti)PBR-AF)

Viburnum opulus 'Strömsund' E

Klätterväxt

Aristolochia manshuriensis E

Clematis (Atragene-Gruppen) 'Albina Plena'PBR E

Parthenocissus vitacea

Perenn

Asarum europaeum

Asplenium scolopendrium 'Undulatum'

Astilbe (Arendsii-Gruppen) 'Look at Me'PBR

Astrantia major 'Star of Billion'PBR

Brunnera macrophylla 'Betty Bowring'

Brunnera macrophylla 'Jack Frost'PBR

Svenskt namn

naverlön 'Elsrijk'

ginnalalön

manchurisk strimlön FK ENKÖPING

häggmispel FK FALUN E

klätterbenved 'Sarcoxie'

lagerhägg 'Mount Vernon'

prydnadssnöbär 'Arvid' E

vingfröranka TIARA® E (Ep Triti)PBR-AF)

skogsolvon 'Strömsund' E

koreansk pipranka E

atragene-klematis 'Albina Plena'PBR E

vildvin

hasselört

hjorttunga 'Undulatum'

astilbe 'Look at Me'PBR

stjärnflocka 'Star of Billion'PBR

kaukasisk förgätmigej 'Betty Bowring'

kaukasisk förgätmigej 'Jack Frost'PBR

Vetenskapligt namn

Eurybia divaricata

Heuchera 'Lime Marmalade'

Hosta 'Hudson Bay'

Hosta sieboldii 'Snow Flakes'

Luzula nivea

Onoclea sensibilis

Pachysandra terminalis 'Green Carpet'

Phlox stolonifera 'Blue Ridge'

Rodgersia aesculifolia

Tiarella 'Iron Butterfly'

Tricyrtis formosana 'Dark Beauty'

Vinca major 'Variegata'

Lök

Camassia leichtlinii ssp. suksdorfii Caerulea-Gruppen

Tulipa Darwin hybrid 'Hakuunä

Svenskt namn

vit skogsaster

alunrot 'Lime Marmalade'

funkia 'Hudson Bay'

spädfunkia

silverfryle

pärlbräken

skuggröna 'Green Carpet'

krypflox 'Blue Ridge'

kastanjerodgersia

spetsmössa 'Iron Butterfly'

taiwan skugglilja 'Dark Beauty'

brokbladig stor vintergröna

mörk stjärnhycint Caerulea-Gruppen

Darwinhybridtulpan 'Hakuunä'

Diskussion

Resultatdiskussion

Gestaltningen på gårdarna är en produkt av litteraturöversikten, referensplatserna och fördjupningen i platsens historia och Stockholms gårdars historia. Syftet var att utveckla ett förslag med en hög andel vegetation och skapa en social plats. Genom att ta vara på de små ytor som finns inom Stockholms innerstad låg därför fokus på att få in mycket vegetation, i kombination med att skapa en vistelseplats i en växande del av Stockholm.

Platsens roll i staden

Med avstamp i Whytes teori om platsskapande (Whyte 2010) och Gehls vistelsevärden (Gehl 2010) placerades ett stort antal sittplatser in på gårdarna. På så sätt finns det gott om plats för många besökare att vistas på platsen samtidigt. Dock kan det stora antalet sittplatser leda till att platsen lätt känns tom och obefolkad. Gehl beskriver hur människor lockar fler människor och hur mänsklig närvaro är en av de viktigaste faktorerna för att en plats ska bli befolkad (Gehl 2010). Naturligt uppstår då följdfrågan - hur kan människor lockas till en plats från första början? Gårdarna i kvarteret Lagern är, som tidigare nämnt, inget besöksmål i dagsläget och miljön har dessutom ett lågt besöksflöde vid dess entréer (se figur 6). Även om gestaltningen i detta arbete tog stöd och inspiration från de vistelsevärden både Gehls och Whyte lyfter som centrala för att utforma attraktiva vistelseplatser finns det egentligen ingen garanti till att människor faktiskt kommer besöka platsen.

Antalet besökare på gårdarna kommer med stor sannolikhet att styras av de verksamheter som angränsar till platsen. Samtidigt som verksamheterna inte har monopol över gårdsrummen är marken inte heller offentlig, vilket kan skapa vissa tvetydigheter i vem som får vistas på gårdarna och under vilka omständigheter. Camora (2010) beskriver hur den komplexa sammansättningen av offentliga, semi-offentliga och privata rum blir allt svårare att läsa av och att det privata ibland upplevs mer offentligt än de offentliga. Han lyfter hur platser med uteserveringar, gårdar och delvis stängslade parkers offentlighet är svåra att tolka. Han beskriver vidare hur tillgängligheten (accessibility) är avgörande för hur platser i staden upplevs (Carmona 2010). Även om gårdarna per definition syftar till att vara tillgängliga för besökare kan den smala entrén och gårdarnas användning komma att ge platsen en semiprivat karaktär. Om gårdarna fylls med uteserveringar kommer besökare som är villiga att betala för att slå sig ner känna sig välkomna, men de som enbart vill vistas på gårdarna kan uppleva att gårdarna inte är tillgängliga för dem. Inramningen av entréerna kan också tänkas komma att spela en avgörande roll. Grindar och begränsade entréer gör att semi-offentliga platser upplevs mer privata (Carmona 2010; Whyte 2010). Eftersom gårdarnas entréer oundvikligt kommer att vara begränsade till ett valv kan utformningen av entréen och det intilliggande gaturummet spela en viktig roll för hur platsen kommer att upplevas. För att säkerställa gårdarnas karaktär hade dock en tydligare definiering av gårdsrummens huvudsakliga användningsområde behövt göras.

Den rumsliga avgränsningen

Arbetet är geografiskt avgränsat. Enbart de tre sammanlänkade gårdsrummen gestaltas, även om Norrmalms gårdar och Stockholms arkitektoniska historia undersöks. Trots detta görs ingen bearbetning av det omkringliggande gaturummet i detta arbete, framför allt på grund av en tidsmässig avgränsning. En viktig princip för den färdiga gestaltningen var att gårdarna ska vara gömda men att besökare ändå ska kunna ha möjlighet att hitta till gårdsmiljön. Eftersom ingen yta utanför gårdarna behandlades i arbetet gavs inte heller någon möjlighet att locka in besökare med hjälp av "ledtrådar" i gaturummet. Delar av Klara Norra Kyrkogata är idag gåfartszoner och i och med att lastfaret tas bort kan en större del av gaturummet komma att bli helt och hållet bilfritt. Det hade därför kunnat vara relevant att ha tagit med det angränsande gaturummet på just Klara Norra Kyrkogata i arbetet för att skapa en starkare länk mellan gatan och gårdsrummen. Även om gaturummet kan gestaltas i efterhand finns risken att gaturummets utformning inte görs med gårdsrummen i åtanke. På så sätt hade den övergripande gestaltningen troligtvis blivit starkare om gårdarna och gaturummet gestaltats med ett helhetsgrepp. Arbetets principer för gårdarna kan dock användas för att vägleda gatans gestaltning i linje med gårdarnas utformning.

Möbleringens påverkan

Referensplatserna användes för att hitta olika sätt att skapa rumslighet och använda vegetation för små, slutna eller halvt slutna fickparker. Två av de referensprojekten som valdes är dock inte offentliga platser. Ett hem är ett hotell med en privat gård och kvarteret Cassiopea är en privat innergård som inte går att besöka utan att bli insläppt av boende. Många av de kvaliteter som analyserades och användes som grund för gestaltningen är från två platser som inte ämnar att vara offentliga. En kvalitet som inventerades hos både Ett hem och kvarteret Cassiopea var användandet av lösa möbler och lösa objekt. Även William Whyte lyfter värdet av lös möblering för att få flexibla och anpassningsbara platser (Whyte 2010). Referensplatserna visar dock att lösa möbler är en viktig komponent i just privata miljöer, och värdet "hemtrevlig" som noterades hos Ett hem och Cassiopea indikerar en grad av privathet som egentligen inte är önskad hos kvarteret Lagern. Dock hade även den tredje referensplatsen, John F Collins Park, lösa möbler. Parken är per definition helt offentlig, men de grindar som ramar in parken gör att den upplevs allt mer privat. Även om grindarna är öppna kan de bidra till en känsla av privathet. Analysen av samtliga referensplatser lyfte lös möblering som en styrka, men eftersom graden av offentlighet inte togs i beaktning i detta arbete kan tillägget av lösa möbler ge ett annat resultat än vad som analyserades för referensplatserna. På så sätt kan det hemtrevliga och lösa möblemanget som syftar till att vara inbjudande få motsatt effekt, eftersom det är hämtat från privata exempel. Om

gårdarna i kvarteret Lagerns offentliga karaktär definierats tydligare hade lämpligheten i användandet av lösa möbler blivit tydligare.

Dagvattnet

Resultatet är ett gestaltungsförslag och har därför inte tagit hänsyn till alla tekniska förutsättningar som krävs för att omvandla förslaget till verklighet. Dagvattensituationen på platsen har inte berörts i detta arbete, till stor del på grund av brist på underlag. Gårdarna står inför en dagvattenproblematik då hela gårdsmiljön ligger på bjälklag och inget vatten kan infiltreras i mark. Det finns också en problematik i att en lågpunkt ligger på Innergården. Detta har inte tagits i beaktning i gestaltningen då det skulle kräva en större teknisk utredning samt en bättre bild av hur bjälklaget faktiskt ser ut. Om dagvattenhantering hade tagits i hänsyn hade gestaltningen kanske kommit att se annorlunda ut. Samtidigt som förbiseendet av dagvattnet gör att förslaget kan bli mindre genomförbart kan det finnas en styrka i att bortse från tekniska förutsättningar vid gestaltning. Även om detta arbete till stor del styrts av platsens förutsättningar har det även lämnats utrymme för visioner om platsens potential och önskad utformning bortom tekniska lösningar. Om arbetet fokuserat på dagvatten hade troligtvis det fria skissandet begränsats ytterligare. På så sätt kan borträknandet av dagvattnet hjälpt arbetet i och med att gestaltningen kunde frigöras från platsens begränsningar.

Metoddiskussion

Arbetet har tagit avstamp i en kombination av metoder för att nå sitt resultat. Genom att använda designmetoden analys genom syntes har en förstudie innefattande platsbesök, dokumentgranskning, litteraturöversikt och referensprojekt kombinerats med ett kontinuerligt skissande för att nå resultatet. Arbetsprocessen var iterativ vilket innebär att alla steg skett växelvis och skissandet utvecklas vartefter mer information samlats in. Metoden gav möjlighet till att ha ett utforskande och mycket platsspecifikt skissarbete där platsens unika förutsättningar och framtida användningsområden kombinerades med litteratur och referensprojekt för att ge platsen en lämplig utformning. Stockholms stads arkitekturpolicy användes som stöd genom hela arbetet för att få en fördjupad förståelse av Stockholms grönytors framväxt och hur skala, funktion, plats, tid och form alla spelar en viktig roll för att skapa en plats med god anknytning till Stockholms stadsbild.

Avgränsning i den iterativa processen

Samtidigt som den iterativa arbetsprocessen gett arbetet möjlighet att utvecklas stegvis har metoden skapat vissa svårigheter gällande avgränsning. Metoden har ingen tydlig tidslinje, vilket i teorin innebär att skissarbetet kan pågå hur länge som helst. Även om denna del av metoden kan

ses som en styrka medför det även en oklarhet kring när skissarbetet faktiskt nått sitt slut och en gestaltning fastställs. Detta problem uppstod till viss del under detta arbetets process. Krupinska (2014) lyfter detta som en central del i designprocessen med metoden analys genom syntes, och att det är både en styrka och en svaghet med en designprocess. Genom att processen aldrig når ett tydligt slut finns det alltid möjlighet att utveckla, förändra och förädla. Samtidigt blir gestaltarens erfarenheter och kunskaper centrala för att avsluta processen vid lämpligt tillfälle (Krupinska 2014). De tvetydigheter kring designprocessens avslut som uppstod i detta arbete kan alltså ses som en produkt av min arbetserfarenhet. Samtidigt lyfter Krupinska tvivel och tvetydighet som en viktig del av designprocessen eftersom det ofta leder till reflektion och utvärdering, vilket i sin tur utvecklar både problemformuleringen och slutprodukten (ibid.). På så sätt kan den osäkerhet som uppstod kring detta arbetets process ses som en styrka för dess slutprodukt.

Metoden analys genom syntes bygger till stor del på egna erfarenheter och innefattar inte några krav på vad arbetet ska fokusera på (Krupinska 2014). Arbetet är en produkt av de ämnesområden jag valt att fokusera på, vilket i sin tur även leder till att arbetet kan missa viktiga aspekter. Att arbetet fokuserar på sociala värden och urban grönska beror på att jag valt dessa ämnen, och projektets förutsättningar blev på så sätt till viss del påverkat av mina preferenser. Krupinska (2014) lyfter hur metoden analys genom syntes kritiserats för att utgå från personliga erfarenheter och att kritiker menar

att metoden egentligen bygger på gissningar. Samtidigt som gissande kan låta oprofessionellt och ej förenligt med en vetenskapligt grundad undersökning menar dock Krupinska att det som kritiker beskriver som "gissningar" istället borde ses som testande av hypoteser. Genom att göra kvalificerade antagandet, testa dessa och sedan utvärdera kan vi som designers testa våra idéer och få en bredare förståelse för idéens lämplighet för platsen (Krupinska 2014). På så sätt kan det som jag valt ut ses som personliga preferenser, men också som en del av min kunskapsbas som utbildad landskapsarkitekt.

Att förstå framtiden

Hela arbetet bygger på en framtida utveckling av kvarteret. På så sätt ligger en ombyggnation av den nuvarande fastigheten som grund för hela gestaltningen. De platsbesök som genomfördes genom arbetsprocessen gav en förståelse för platsen, men eftersom gårdarna inte har den utformning som förslaget bygger på krävdes en hel del fantasi för att föreställa sig hur rummen faktiskt kommer att upplevas. Detta leder till att förslaget som tagits fram till viss del grundar sig i hur jag tror att platserna kommer att upplevas. I och med att det fanns en digital modell uppbyggd av Strategisk Arkitektur kunde ändå rumsligheterna visualiseras för mig, men det kan ändå finnas en dissonans mellan "upplevelsen" i modellen och hur rummen verkligen kommer att upplevas i framtiden. Även om detta kan ses som en

del av det Krupiska (2014) hänvisar till som tyst kunskap. En central del av landskapsarkitektens roll är att förstå och visualisera planritningar på ett tredimensionellt sätt, och kan ses som en del av den tysta kunskap vi förvärvar genom utbildning och yrkeserfarenhet (Krupiska 2014). På så sätt finns det ett behov av att både lita på den kunskap vi besitter som arbetsgrupp, samtidigt som det är viktigt att vara uppmärksam om var den individuella kunskapen brister. Att jag valde en plats som inte till fullo går att besöka kan ha varit en nackdel för att göra en gestaltning som verkligen knyter an till platsen. Samtidigt är det inte ovanligt att i branschen gestalta platser som rumsligt inte är konstruerade, snarare tvärtom. Projektet kan därför ses som en del av de utmaningar som landskapsarkitekten ställs och övar inför, samtidigt som det kanske hade varit gynnsamt för gestaltningen att arbeta med en färdig plats.

Förhållningen till ekologisk hållbarhet

Arbetets litteraturöversikt och referensprojekt fokuserade främst på möjligheten till att främja sociala värden på platsen. Ekologiska värden låg därför till viss del i skymundan, vilket kan ha påverkat det slutgiltiga resultatet. En av anledningarna till att ekologisk hållbarhet inte lyfts som ett huvudfokus beror på det svaga ekologiska sambandet för platsen. Gårdarna har, som tidigare nämnt, inte varit gröna tidigare och på så sätt

inte varit ett habitat. Även om fastigheten ligger i närheten av Norra Bantorget är gårdarna så isolerade av omkringliggande fastigheter att det är svårt att skapa ett nytt habitat på platsen. Istället lades fokus på de sociala aspekterna av grönska, där vegetationen främst användes för att skapa trivsamma platser. Vegetation behandlades i arbetet främst som ett estetisk element, med utgångspunkt i Nordh och Østbys forskning om vegetations rekreativa funktion. Att vegetation sedan i sin tur kan bidra med att reglera mikroklimat och reducera värmeöeffekten (Lee & Maheswaran 2011) blev i detta arbete en positiv bieffekt av det önskade estetiska uttrycket, snarare än ett eget inarbetat värde. På så sätt har vissa ekologiska funktioner fått tillkomma som en produkt av vistelsevärdena. Dock hade ett djupgående fokus på ekologiskt hållbart med mycket stor sannolikhet gett ett helt annat resultat. Om arbetet genomförts under en längre tid hade jag lagt mer tid på att analysera möjligheterna kring platsens ekologiska samband och den faktiska möjligheten för gårdarna att bidra med ekologisk hållbarhet, inte bara som en biprodukt av de sociala värdena. Till exempel hade valet att skapa en plantering som kräver en hel del bevattning kunnat ifrågasättas utifrån en hållbarhetsaspekt. Samtidigt hade detta troligtvis varit svårt att förena med lummighet och stor andel vegetation på platsen, eftersom dess förutsättningar innebär en mycket torr och skuggig växtmiljö. Ekologiska och sociala värden kan i många fall kombineras för att skapa ett mervärde, men i detta arbete var det svårt att hitta en symbios mellan de två värdena. För att få ett säkert svar på det måste dock vidare undersökningar utföras i framtiden.

Referensplatsernas roll

Den slutgiltiga gestaltningen för gårdarna i detta arbete har gjorts med mycket stöd och inspiration av de referensplatser som valdes ut. Platserna valdes utifrån dess liknande storlek och ljusförutsättningar som gårdarna i kvarteret Lagern. Detta resulterade i att gårdarna utformas i linje med dessa förutsättningar. Referensplatserna kom att bli användbara för den iterativa skissprocessen, då detaljer som noterades efterhand kom att testas mot kvarteret Lagerns förutsättningar. Urvalsprocessen av referensplatser kom dock att bli långdragen och svår, antagligen eftersom urvalskriterierna var något för breda och ospecifika. Om kriterierna och sökprocessen för platserna definierats tydligare tidigare hade urvalsprocessen blivit smidigare. Antagligen har gestaltningen inspirerats av många av de referensplatser som inte kom att bli utvalda för arbetet men ändå undersöktes översiktligt. På så sätt var denna del av förstudien mycket användbar, även om den kunde utförts på ett mer effektivt sätt.

Det blev dock tydligt att även det arkitektoniska greppet för de olika platserna kom att färga gårdarna i kvarteret Lagerns utformning. Det övergripande gestaltungsgreppet blev linjärt, och vinkelrätt, vilket tydligt går att återfinna i alla tre referensprojekt. Referensplatserna kom alltså att påverka gestaltningen mer än vad som var ämnat.

Framtidsblickar

Förtättningsprojekt görs ofta på bekostnad av friytor i staden och både befintliga grönytor minskar och potentiella platser för nya grönytor försvinner. Varför är det då relevant för landskapsarkitekter att ta sig an sådana projekt, om de nu i stor del strider mot det många landskapsarkitekter önskar i staden? Just eftersom landskapsarkitekter som grupp har kunskap om grönytors värde och hur mervärden kan skapas i det offentliga rummet så måste vi ta vara på dessa platser och se till att det faktiskt uppnås några värden alls. Det är också viktigt som grupp att se över vad vi faktiskt kan uppnå med dessa ytor. Samtidigt som det är viktigt att ha höga ambitioner så är det lika viktigt att se realistiskt på de platser vi möter. Kan det bli en biotop på dessa gårdar? Hur mycket kan vi egentligen uppnå i multifunktionalitet? Vilka ekologiska värden kan vi faktiskt åstadkomma? Eftersom frågorna inte har några klara svar blir det tydligt att det behövs ytterligare forskning inom detta område.

I många fall kan vi uppnå mycket, men det är också viktigt att se när det blir svårt. Många mål för en plats kan leda till att samtliga värden får lida. Därför kan det ibland komma sig så att vi måste syna när ett mål är för stort för platsen och istället lägga energi och kunskap på att skapa en så bra plats som möjligt när det kommer till övriga värden och funktioner.

För att ta stadens historia i beaktning måste de klassiska elementen skyddas och tas till vara samtidigt som det måste finnas en lyhördhet mot stadens expansion. Grunden till den verkliga utvecklingen av kvarteret Lagern bygger på en

önskan om förtätning av fastigheten från fastighetsägarens sida. Förtätning innebär ofta högre byggnader och mindre friytor mellan husen. Även om förtätning av många ses som en viktig aspekt för att bygga socialt hållbara städer så innebär det ofta att stadens grönytor minskar. På ett sätt kan projektets kärna ses som motstridigt mot en grön hållbar stad, eftersom det i grund och botten karvar på de små friytor vi faktiskt har i staden. Samtidigt så kan projektet ses som ett framåtblickande unikt projekt där den moderna stadens problem tas an. För att skapa så litet slitage på planeten som möjligt kanske till och med projekt som kvarteret Lagern kommer bli allt vanligare. Även om det kan vara svårt att skapa inbjudande, socialt stimulerande, rofyllda, lummiga, trygga och intressanta platser i den täta staden kanske det är den självklara rollen för landskapsarkitekten i framtiden.

Referenser

- Bara mineraler (u.å.). Hekla Lättjord Typ C. Bara mineraler. <https://www.baramineraler.se/anlaggning/utmanande-vaxtbaddar/hekla-lattjord-typ-c/> [2023-04-25]
- Boverket (2016). *Rätt tätt– en idéskrift om förtätning av städer och orter*. Boverket. <https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2016/ratt-tatt-en-ideskraft-om-fortatning-av-stader-orter.pdf> [2023-02-01]
- Boverket (2022). *Fortsatt underskott på bostäder i storstadsregionerna*. Boverket. <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/bostadsmarknad/bostadsmarknaden/bostadsmarknadsenkaten/region-kommun/storstadsregionerna/> [2023-02-09]
- Burton, E. (2000). The Compact City: Just or Just Compact? A Preliminary Analysis. *Urban Studies*, 37 (11), 1969–2006. <https://doi.org/10.1080/00420980050162184>
- Carmona, M. (2010). Contemporary Public Space, Part Two: Classification. *Journal of Urban Design*, 15 (2), 157–173. <https://doi.org/10.1080/13574801003638111>
- Center City Philadelphia (u.å.). *John F. Collins Rentals*. <https://centercityphila.org/parks/john-f-collins-park/rentals> [2023-02-01]
- Eskilsson, S. (2023). Mailkontakt 2023-03-14.
- Forman, R.T.T. (2014). *Urban ecology: science of cities*. New York: Cambridge University Press.
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Washington, DC: Island Press.
- Haaland, C. & Konijnendijk van den Bosch, C. (2015). Challenges and strategies for urban green-space planning in cities undergoing densification: A review. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14 (4), 760–771. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.07.009>
- Hall, T. (1999). *Huvudstad i omvandling: Stockholms planering och utbyggnad under 700 år*. Sweden: Sveriges Radios förlag.
- Hasselfors (u.å.). Växtjord typ C. Hasselforsgarden.se.
- Krupinska, J. (2014). *What an architecture student should know*. New York: Routledge.
- Labuz, R. (2019). Pocket Park – A New Type of Green Public Space in Kraków (Poland). *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 471, 112018. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/471/11/112018>
- Lavelid, R. (2022). *Varför staden ska vara tät*. Sveriges Arkitekter. <https://www.arkitekt.se/blogg/blogg-robot-lavelid/varfor-staden-ska-vara-tat/> [2023-01-19]
- Lawson, B. (2010). *How designers think: the design process demystified*. Reprint. Amsterdam Heidelberg: Elsevier Architectural Press.
- Lee, A.C.K. & Maheswaran, R. (2011). The health benefits of urban green spaces: a review of the evidence. *Journal of Public Health*, 33 (2), 212–222. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdq068>
- Lindal, P.J. & Hartig, T. (2015). Effects of urban street vegetation on judgments of restoration likelihood. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14 (2), 200–209. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.02.001>
- Mehlis, K. (1998). *Stockholmsgårdar*. Stockholm: Byggförlaget.
- Nationalencyklopedin (u.å.). *Lastgata*. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/lastgata> [2023-02-06]
- Nordh, H. & Østby, K. (2013). Pocket parks for people – A study of park design and use. *Urban Forestry & Urban Greening*, 12 (1), 12–17. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.11.003>
- Næss, P., Saglie, I.-L. & Richardson, T. (2020). Urban sustainability: is densification sufficient? *European Planning Studies*, 28 (1), 146–165. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1604633>
- Peschardt, K.K., Schipperijn, J. & Stigsdotter, U.K. (2012). Use of Small Public Urban Green Spaces (SPUGS). *Urban Forestry & Urban Greening*, 11 (3), 235–244. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.04.002>
- Research Institute of Sweden AB (2021). *Grönatakhandboken*. 2. uppl. Svensk Byggtjänst.
- Robinson, N. (2016). *The planting design handbook*. Third edition. London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- SCB (2021). *Ökad andel boende i tätorter*. Statistiska Centralbyrån. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/miljo/markanvandning/tatorter/pong/statistiknyhet/tatorter-2020-arealer-och-befolkning/> [2023-01-19]
- SCB (2022). *Tätorter i Sverige*. Statistiska Centralbyrån. <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/miljo/tatorter-i-sverige/> [2023-01-19]
- Stevenson, M., Thompson, J., de Sá, T.H., Ewing, R., Mohan, D., McClure, R., Roberts, I., Tiwari, G., Giles-Corti,

- B., Sun, X., Wallace, M. & Woodcock, J. (2016). Land use, transport, and population health: estimating the health benefits of compact cities. *The Lancet*, 388 (10062), 2925–2935. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30067-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30067-8)
- Stockholms Stad (2018a). *Program för City*. Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms Stad (2018b). *Översiktsplan för Stockholms stad*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms Stad (2021a). *Startpromemoria för planläggning av Lagern 11 med flera i stadsdelen Norrmalm*. (Dnr 2021-13199). Stockholm: Stadsbyggnadskontoret. <https://etjanst.stockholm.se/Byggochplantjansten/pagaende-planarbete/planarende/2021-13199/process#Godk%3%a4nnande%2fAntagandeskede> [2023-01-17]
- Stockholms Stad (2021b). *Stockholms arkitekturpolicy*. Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms Stad (2022). *Bostäder och kontor nära Norra Bantorget - Stockholm växer*. <https://vaxer.stockholm/projekt/bostader-och-kontor-nara-norra-bantorget/> [2023-05-15]
- Svensk Byggtjänst (u.å.). *Byggfakta om Bjälklagselement | Byggkatalogen*. Svensk Byggtjänst. <https://byggkatalogen.byggtjanst.se/byggfakta/bjalklag/98> [2023-05-15]
- Tabatabaie, S., Litt, J.S. & Carrico, A. (2019). A Study of Perceived Nature, Shade and Trees and Self-Reported Physical Activity in Denver. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (19), 3604. <https://doi.org/10.3390/ijerph16193604>
- The Cultural Landscape Foundation (u.å.). *John F. Collins Park* | The Cultural Landscape Foundation. <https://www.tclf.org/landscapes/john-f-collins-park> [2023-02-01]
- Vogt, M., Kluza, I. & Ciemięga, M. (2013). The Ecological, Aesthetic and Psychological Benefits from Using Climbing Plants in Urban Green Spaces in Cracow and Dresden. *Journal of Sustainable Architecture and Civil Engineering*, 3 (4), 39–46. <https://doi.org/10.5755/j01.sace.3.4.4497>
- WHO (2016). *Urban green spaces and health a review of evidence reference*. Regional Office for Europe.
- Whyte, W.H. (2010). *The social life of small urban spaces*. 7. print. New York, Project for Public Spaces.